

Türkistan'da İdari Yerlileştirme (Korenizatsiya) Sorunsalının Ortaya Çıkışı: G. I. Safarov ve Türkbüro'nun (1920-1922) Rolü

The Emergence of the Problem of Administrative Indigenization (Korenizatsiya) in Turkestan: The Role of G. I. Safarov and the Turkburo (1920-1922)

Emre TEĞİN *

Rus İç Savaşı'nda Orenburg Tıkacı nedeniyle Türkistan ve Avrupa Rusyası'nın bağlantısının kopması, bölgede eski Çarlık kalıntılarıyla birlikte demiryolu işçileri gibi azınlık grupların oluşturduğu Taşkent Sovyeti'nin idareyi ele geçirmesiyle sonuçlanmıştır. Bu dönemde merkezin yönetsel tezlerini dahi umursamayan Taşkent Sovyeti, bölgedeki Rus unsurlarla birlikte Türklere karşı geniş çaplı el koymalar ve katliamlar gerçekleştirmiştir. Orenburg Tıkacı'nın ortadan kaldırılması sonrasında merkez yönetimi İç Savaş sırasında Taşkent Sovyeti'nin verdiği hasarı kendileri adına düzeltmek, daha önce parti teşkilatlanmasının olmadığı bölgede bir sovyet inşasına girişmek adına 'Türk Büro' aracılığıyla başta Safarov olmak üzere merkezden birçok 'nitelikli proleter' ihraç etmiştir. Türkistan'ı çok iyi bildiğini iddia eden ve 'doğu toplumları' için sömürge devrimi ilkesini ortaya atan Safarov, Türkistan'ın yönetimde yerlileştirilerek sovyetleştirilmesi politikalarını uygulamaya koymuştur. Sovyet inşası, bölgenin yalnızca sovyet idaresine eklenmesi açısından değil Lenin'in Sürekli Devrim ilkesi açısından doğu toplumlarına örnek teşkil edecek bir doğu devrimi hedefinin de merkezi haline getirmeyi amaçlamıştır. Ancak Safarov'un pratiği Orenburg Tıkacı sürecinin bir 'intikamı' olarak algılanmış ve Türkistan'da 'yerlileştirme' sorunsalını ortaya çıkarmıştır. Bu sorunsal etrafında ne parti merkezini ne de millî aydınları tatmin edemeyen Safarov'a karşı ciddi bir muhalefet ortaya çıkmış ve sonuçta sorunsal etnik çatışma ekseninde sığ bir alana çekilmiştir. Bu bakımdan çalışma Safarov'un sömürge devrimi ilkesi çerçevesinde Türkistan'da idarî yerlileştirme sorunsalını arşiv belgeleri ve dönemin tanıkları ile karşıt görüşler üzerinden mercek altına almaktadır.

* Arş. Gör. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü
emretegin@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5341-8337
Çanakkale / TÜRKİYE

* Research Assistant, Dr. Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History
emretegin@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5341-8337
Çanakkale / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler:

Safarov, Türkbüro, Türkistan, Yerlileştirme, Ulusal Komünizm.

Abstract

The disconnection between Turkestan and European Russia due to the Orenburg Cork in the Russian Civil War resulted in the takeover of the administration by the Tashkent Soviet, which was formed by minority groups such as railway workers together with the remnants of the old tsarism in the region. During this period, the Tashkent Soviet, which did not even care about the administrative theses of the center, carried out large-scale confiscations and massacres against the Turks together with the Russian elements in the region. After the abolition of the Orenburg Cork, the central administration exported many 'qualified proletarians' from the center, especially Safarov, through the 'Turk Buro' in order to repair the damage caused by the Tashkent Soviet during the Civil War on their behalf and to attempt to build a soviet in the region where there was no party organization before. Safarov, who claimed to know

Başvuru/Submitted: 19/05/2023

Kabul/Accepted: 13/11/2023

Turkestan very well and put forward the principle of colonial revolution for the 'eastern societies', put into practice the policy of indigenization and sovietization of Turkestan. Soviet construction aimed to make the region the center of an eastern revolutionary goal, not only in terms of its incorporation into soviet administration, but also as a model for eastern societies in terms of Lenin's principle of permanent revolution. However, Safarov's activities were perceived as a 'revenge' for the Orenburg Cork process and raised the problematic of 'indigenization' in Turkestan. Around this problematic, a serious opposition emerged against Safarov, who could not satisfy neither the party center nor the national intellectuals, and as a result, the problematic was drawn into a shallow area within the framework of ethnic conflict. In this respect, this study examines the problematic of administrative indigenization in Turkestan around Safarov's principle of colonial revolution through archival documents, witnesses of the period and opposing views.

Keywords:

Safarov, Turkburo, Turkestan, Indigenization, National Communism.

Makale Bilgileri

Atf: Teğın, E. (2024). Türkistan'da İdari Yerlileştirme (Korenizatsiya) Sorunsalının Ortaya Çıkışı: G. I. Safarov ve Türkbüro (1920-1922)'Nun Rolü. *Selçuk Türkiyat*, (61): 105-132. Doi: 10.21563/sutad.1299514

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası: Katılımı yok.
Mali Destek: Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması: Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları: Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Değerlendirme: İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
Benzerlik Taraması: Yapıldı – iThenticate.
Etik Beyan: sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
Lisans: Bu eser Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

Citation: Teğın, E. (2024). Türkistan'da İdari Yerlileştirme (Korenizatsiya) Sorunsalının Ortaya Çıkışı: G. I. Safarov ve Türkbüro (1920-1922)'Nun Rolü. *Selçuk Türkiyat*, (61): 105-132. Doi: 10.21563/sutad.1299514

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.
Informed Consent: No participants.
Financial Support: The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest: No conflict of interest.
Copyrights: The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
Assessment: Two external referees / Double blind.
Similarity Screening: Checked – iThenticate.
Ethical Statement: selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
License: Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Teğın, E. (2024). Türkistan'da İdari Yerlileştirme (Korenizatsiya) Sorunsalının Ortaya Çıkışı: G. I. Safarov ve Türkbüro (1920-1922)'Nun Rolü. *Selçuk Türkiyat*, (61): 105-132. Doi: 10.21563/sutad.1299514

Giriş

Ekim Devrimi'nin hemen ardından çıkan Rus İç Savaşı'nın yıkıcı etkileri Bolşevik liderliğinin ilk yıllarının karar alma mekanizmasında mecburî bir merkezi konum teşkil etmiştir. Bu bakımdan iktidar mücadelesi süresince Bolşeviklerin taraftar toplama çabasının çatı ideolojisi olarak Lenin tarafından belirlenen 'Sürekli Devrim' ilkesi, Bolşeviklerin parti teşkilatlanmasının olmadığı Türkistan gibi bölgelerde yerel liderlerle merkezden bölgeye yollanan liderler arasında bir ittifakı öngörmüştür. Ancak idari yerlileştirme olarak anılacak bu süreç; Çarlık Dönemi'nden kalma bagajların ortaya çıkardığı durumlar, merkezden liderliğin neden olduğu yönetimsel sıkıntılar ve özellikle Türkistan'ın kuzeyinde Rus kolonizatör yerleşimcilerin yol açtığı sorunlarla birleşince çıkmaza girmiştir. Merkezden Türkistan'a gönderilen liderlerin bireysel oportünist yaklaşımları ve doktrinel idareleri de bu çıkmaza eklendiğinde idari yerlileştirme süreci bir ittifaktan çok yeni bir çatışma cephesine dönüşmüştür.

Türkistan'da idari yerlileştirme sorunsalının ortaya çıkışı ve özellikle kolonizatör yerleşimcilerin yoğun olarak bulunduğu Kazak Bozkırı bölgesinde bu sorunsalın ortaya çıkışında Safarov'un rolü zaman içerisinde dönemin muhatapları, tanıkları ve araştırmacıları tarafından farklı şekillerde ele alınmış ve bu örneklerin çoğunda Safarov yazdıklarıyla birlikte bir referans noktası haline gelmiştir. Örneğin sorunsalın sonuçlarına odaklanan Z. V. Togan, *Bugünkü Türkdili Türkistan ve Yakın Tarihi* eserinde Safarov'u 'hilekâr' olarak niteleyip onun yalnızca iyi niyet gösteriyormuş gibi görüldüğünü söylese de özellikle 1920 yılı sonrası hadiseler için ona sıkça atıfta bulunmuştur (1981, s. 383). Riskulov'un bir kısım fikirlerinin aşırı şekilde uygulayıcısı olarak da anılan Safarov (aktaran Acaloğlu, 2021, s. 48), Bolşeviklerin Türkistan misyonu için beraber gönderildiği partililer tarafından 'Kırgız-Kazak davasında şehit pozları' vermek (558/1/5636/I.7) gibi ağır ithamlara da maruz kalmıştır. Türk dünyası araştırmaları çerçevesinde ise Türkçe literatürde sovyetleştirilme sürecinde yerlileştirme sorunsalına Barmirza Hayit, Bolşevik sömürüsü açısından yaklaşan ilk kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkbüro'un faaliyetleri ve Safarov'un rolü üzerinde itinayla duran Hayit, Türkbüro'nun işleyişi ile ilgili Lenin'in bölgeye yolladığı telgraflar aracılığıyla soruna işaret etmeye çalışmasıyla öncül bir önem taşımaktadır (1978, s.136-137). Ancak Hayit'in bu çabası dönem itibarıyla materyal eksikliğinden kaynaklanan yalnızca merkezden yollanan sorular üzerinden çıkarımlar yaptığı ve Türkistan'daki yönetimin cevaplarını içermeyen değerlendirmeler olarak kalmıştır (1978, s. 141).

Batı literatüründe ise idari işlevsizlik ve çatışma olarak ele alınan konu Pianciola (2008) tarafından "Toprak-Su Reformu" merkeze alınarak aktarılmaya çalışılmışsa da burada Bolşeviklerin merkez-taşra idaresi arasındaki hizipleşmeler, idari yerlileştirme sorunsalı ve bu sorunsalın milli aydınların tasfiyesine giden sürecine değinilmemiştir. Khalid (1996; 2015) ve Fedtke (2019) ise 1920-1922 yıllarında Türkistan'ın sovyetleşme süreçlerini farklı merkezleri ele alarak, milli aydınların katılımına sıkça yer vererek, oldukça detaylı ve bütüncül şekilde aktarsa da Safarov ve Türkbüro içerisindeki işlevsizlik ve sorunsal yüzeysel olarak konu edilmiştir. Bunlar dışında sorunsalın varlığına ilişkin en önemli saptamaları E. H. Carr'ın yaptığını söylemek mümkündür.

Komünist teşkilatlanmanın Türkistan’da olmadığına dikkat çeken Carr, Bolşeviklerin ‘millî eşitlik ve milliyetler meselesi’ arasında ayırım gözetmeksizin, tıpkı Orenburg Tıkacı sürecinde olduğu gibi, küçük ilerici olduğu iddia edilen küçük bir Rus azınlığın (proleter azınlık) nispeten milliyetçilikten ya da ulusal komünizmden beslenen aydınları ve geniş kitleleri kontrol ettiği bir idarî yapının yarattığı sorunları ve sürdürülemezliğini Safarov’un düşünceleri üzerinden kısa da olsa işaret etmiştir (2016, s. 308-309).

Bu çalışma ise başta Safarov’un prensiplerini merkeze alarak sorunsalın varlığına dair kanıtları sunmaya çalışmaktan başka Türkistan’ın idarî olarak yerleştirilememesinin (1920-1922) neden ve sonuçlarına odaklanmıştır. Çalışma kapsamında seçilen arşiv belgeleri Türkistan özelinde Türkbüro’nun işlevsiz hale gelişini aktarırken özelden genele bir bakış açısı sunarak parti merkezindeki ‘liderlik’ mücadelesini de yansıtmış ve Bolşevik liderliğinin ‘sovyetleştirme’ ve ‘milliyetler meselesi’ üzerine yaşadığı fikir ayrılıklarını da ortaya koymuştur. Konuya ilişkin kullanılan belgeler-raporlar dönemin tanıkları ve muhataplarının anlatıları ile karşılaştırılmış ve bu sayede sorunsalın sonuçları daha derinlemesine ele alınabilmektedir. Bu bakımdan çalışma Türkistan’ın sovyetleştirilmesi sırasında siyasi güç odağı haline gelen öbeklerin birbirleriyle olan ilişkilerini ortaya koyarken idarenin yerleştirilememe nedenlerinin anlaşılabilmesine katkı sağlayacağı ve ulusal komünizmin tasfiye edildiği 1922 yılının Türkistan örneğini ortaya koymayı hedeflemiştir. Dolayısıyla, Türkistan’ın 1924 sonrasında idarî olarak parçalara bölünmesinin nedenleri de bu sayede daha anlaşılır şekilde ortaya koyulabilecektir.

Sorunsalın Tarihsel Arka Planı

Türkistan’ın sovyetleştirilmesi süreci tarihsel hadiselerin gelişim şekli ve bölgenin özgün nitelikleri nedeniyle karmaşık ve değişken bir yapı halinde gelişim göstermiştir. Bu yapı karşılıklı olarak Bolşeviklerin Türkistan özelinde geliştirdikleri politikaları doğrudan etkilerken Türkistan’da yaşayan Türk halklarının da bu politikalara gösterdikleri tepkilerin ya da beklentilerin değişkenlik göstermesine yol açmıştır. Avrupa Rusyası’ndan yalnızca mesafe olarak uzak olmayan Türkistan, 20. yüzyılda gerçekleşen hızlı sosyal değişimlerden kısmen muaf bir yapı ortaya koymuştur. Ancak özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus İmparatorluğu’nun bir sömürgesi haline getirilen Türkistan’ın idarî açıdan neredeyse her gelişmeden doğrudan ve yoğun biçimde etkilendiğini söylemek mümkündür. Bu etkiyi arttıran en önemli husus belki de ‘sömürge’ olarak görülen coğrafyaya merkezden gönderilen yöneticilerin ve kolonizatör toplulukların kendilerini ‘sömürülen’ Türk halklarından daha üstün görmeleri ve dolayısıyla pervasız faaliyetler yürütmeleridir. Bu üstün görme ve pervasızlık hali bölgede, Bolşevik yönetimi sırasında Rus şovenizmi olarak anılacak ve Rus İmparatorluğu’nun merkezinde yaşanan bir otorite boşluğu ya da bu otoritenin tam olarak ortadan kalktığı süreçlerde kendisini çok daha şiddetli gösterme eğiliminde olmuştur. İktidarın Ekim 1917’de ani bir isyan ve baskınla Bolşevikler tarafından ele geçirilmesi Türkistan açısından bu otorite boşluklarından en önemli örneğini vermiştir.

Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesine isyan eden Kossak atamanı Dutov’un Orenburg şehri ve demiryolunu hızlı bir şekilde ele geçirmesi Türkistan ve Avrupa

Teğin, E. (2024). Türkistan’da İdarî Yerleştirme (Korenizatsiya) Sorunsalının Ortaya Çıkışı:

G. I. Safarov ve Türkbüro (1920-1922)’Nun Rolü. *Selçuk Türkiyat*, (61): 105-132.

Doi: 10.21563/sutad.1299514

Rusyası'nın bağlantısını kesmiş ve ortaya çıkan otorite boşluğunu bölgede kendisini komünist ilan eden Rus demiryolu işçileri, eski Çarlık askerî görevlileri ve kolonizatörleri doldurmuştur (Teğin, 2022, s. 333). Merkezin neredeyse tüm tezlerini reddeden bu yapı, Taşkent Sovyeti çatısı altında Türkistan'da geniş çaplı katliamlar gerçekleştirmekten başka özellikle kolonizatör yerleşimcilere özellikle Kazak-Kırgızlardan el koydukları toprak, hayvan ve malları devretmiştir. Bu durum neredeyse sönmeye yaklaşan Korbaşılar/Basmacı Hareketi'ni yeniden alevlendirirken Türkistan'daki 'Bolşevik imajı'na da büyük zarar vermiştir. Safarov¹'un belirttiği üzere bu süreçte Türkistan için yalnızca bir telgraftan ibaret olan Bolşevik Devrimi (Safarov, 1921c, s. 51-52), Taşkent Sovyeti'nin faaliyetleri nedeniyle bu imajın Çar Dönemi faaliyetleri ile bir tutulmasına ve sömürülmenin farklı bir yüzü olarak görülmesine neden olmuştur. Bolşevik merkez yönetimi açısından ise Orenburg Tıkacı süreci devrimin devamlılığı için daha önce neredeyse hiç önem vermedikleri Türkistan'ın yeraltı ve yer üstü kaynaklarına ne denli muhtaç olduklarını anlamalarıyla sonuçlanmıştır. Bu nedendir ki Orenburg Tıkacı'nın ortadan kaldırılması ve İç Savaş'ın Bolşevikler lehine dönmesi sonrasında Türkistan'ın 'özgün' yapısına uygun yeni bir idarî anlayışı bölgeye getirmek ve Bolşevikler'in yeni vizyonunda bölgenin sovyetleştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır.

Türkistan adına yeni dönemi ifade eden 10 Ekim 1919 tarihi itibarıyla Bolşevik merkez yönetimi tarafından oluşturulan 'Türk Komisyonu/Turkkom ve akabinde

¹ Ermeni-Polonyalı bir ailenin oğlu olarak St. Petersburg'da dünyaya gelen Georgiy İvanoviç Safarov (1891-27.06.1942), 1905 Devrimi sırasında sosyal demokrat çevrelerle birlikte hareket etmiştir. Sosyalist gruplara dâhil olması ise 1908 yılında Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP)'ne katılması ile gerçekleşmiştir. Yüksek öğrenim hayatına St.Petersburg Politeknik Enstitüsü'nde eğitimine başlasa da tamamlayamamış, daha sonra Fransa'da Elektroteknik Enstitüsü'nde çeşitli kurslar alarak kendisini geliştirmeye çalışmıştır. 1917 Devrimi ile Rusya'ya dönen Safarov, sırasıyla RSDİP'nin St.Petersburg Komite üyesi, Samara il komite üyesi; 1918 yılında Ural Bölge Konseyi İcra Komitesi Başkan Yardımcısı, Rusya Komünist Partisi (RKP) Ural Bölge Komitesi Başkanlığı gibi görevler icra ederek parti içerisindeki yerini sağlamlaştırmıştır. Ural Bölgesi'nde gerçekleştirdiği görev sırasında Romanov Hanedan üyelerinin öldürülmesi kararının imzacısı ve hanedan üyelerinin akıbeti üzerinde doğrudan etkide bulunmuştur. 1920 ve 1921 yıllarını RKP Merkez Komitesi Türkistan Bürosu Başkanlığı, Türkistan Komisyonu Üyesi ve Halk Komiserleri Konseyi üyesi görevlerini gerçekleştirdikten sonra 1922 sonrasında Komintern Yürütme Komitesi'nde Ortadoğu Bölümü Başkanlığı ve Yürütme Komitesi Üyeliği'nde bulunmuştur. Türkistan'daki sovyet politikalarının bir numarası olduğu dönem aslında Safarov'un kariyeri için de zirve noktası olarak ifade edilebilir. Hatta bu süreçteki etkili siyasetini RKP Merkez Komite adaylığı teşebbüsünden de anlamak mümkün görünmektedir. 18.12.1927 tarihinde partiden ihraç edilen Safarov, farklı görevler üstlenese de merkezden uzaklaştırılması ve gözden düşmesi sonrasında önemli görülebilecek tek faaliyetini 1930-1934 yılları arasında Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi Doğu Bölümü Başkanı olarak gerçekleştirmiştir. Ancak Kirov suikasti sonrasında tutuklanmış, önce 2 yıl sürgün sonrasında da 5 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Belki de 27 Temmuz 1942'de idam edilene kadar öldürülmemiş olmasını gözden düşmesi ve Büyük Terör sürecini hapiste geçirmesine borçlu olan Safarov, rehabilitasyon sürecinde 'iade-i itibar'ı gerçekleştirilmeyen tek önemli karakterdir. Bu nedendir ki Safarov'un 'Sömürge Devrimi' ilkesi ve faaliyetleri uzun bir süre görmezden gelinmeye devam etmiş ve sovyet mirasının bazı yükleri onun omuzlarına yüklenebilmiştir (Detaylı bilgi için bkz: Oçerki İstorii Kommunistçeskoy Partii Turkestana, 1964; RGANI, 6/13/33/I.19; RGASPI, 17/84/79/I.107ob).

Turkbüro²; bölgenin sovyetleştirilmesi, Taşkent Sovyeti'nin verdiği zararın telafi edilmesi, Türkistan'da komünist parti teşkilatlanmasının yerlileştirme/korenizatsiya sınırları içerisinde gerçekleştirilmesi ve sonunda da Türkistan'ı sovyet idaresinin bir organı haline getirmek için çalışmalarına başlamıştır (Keller, 2003, p. 282). Komisyona yüklenen görev her ne kadar yerel amaçlar güdüyor gibi görünse de özellikle Safarov'un bölgeye gönderilmesinde uluslararası düzeyde amaçların güdüldüğü de anlaşılabilir. Yerlileştirmeye Türkistan'ın sovyetleştirilme misyonu, devrim öncesinde 'Sömürge Toplamlar'³ olarak anılan doğu ülkelerinde gerçekleşeceği varsayılan devrim için bir örnek teşkil edeceği düşünülmüştür. Bu örnek Hindistan başta olmak üzere sömürülen toplumların kendi devrimlerini gerçekleştirme adına da bir itici unsur olarak tasarlanmıştır. Misyonun bu ayağı adına 'Doğu Toplamları Uzmanı' olarak lanse edilen Safarov, merkezden yollanan liderler arasında öne çıkarılmıştır.

Turkkom aracılığıyla yerlileştirme, parti inşası, ceza kurumlarının idaresi, jandarma (asayiş) ve sovyetleşmeyi engelleyici unsurların tasfiyesi gibi geniş yetkilerle (RGASPI,17/84/79/I.107ob) Türkistan'a intikal eden Safarov, Lenin ve Trotsky'nin 'Sürekli Devrim' ilkesinin kendisi tarafından doğu toplumlarına uyarlanmış halini ifade eden 'Sömürge Devrimi İlkesi' ile görevine hızlı bir şekilde girişmiştir. Yerel burjuva entellektüeli olarak anılan ve komünistler tarafından Türkistan'da milliyetçi kanadı temsil ettiği öne sürülen Turar Riskulov ve daha birçok Türk aydını ile işbirliği kurmaya çalışan Safarov, Orenburg Tıkacı sürecinde başta Taşkent Sovyeti'nin yöneticileri olmak üzere kolonizatör yerleşimçileri oldukça sert bir biçimde cezalandırmaya çabalamış, toprak-su reformu sırasında Kazak-Kırgız ailelere zorla el koyulan mallarının iade edileceği düzenlemeler üzerine yoğunlaşmış ve Türkistan idarî yapılanmasında Türk unsurları katılımcı haline getirmeye çabalamıştır. Safarov'un bu çabalarının bir sonuca ulaştığını söyleyebilmek çok mümkün görünmese de bu yönde kullandığı öncelik başta Turkkom içerisindeki diğer Avrupalı proleter

² Türkbüro 1920-1922 yılları arasında Türkistan'da Merkez Komitesi olarak Türkistan Komünist Partisi'nin çekirdek yönetici merci olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerel parti örgütlerinin kurulması, ideolojik ve örgütsel olarak geliştirilmesi gibi merkezî liderliğin yeni misyonunu Türkistan'da yeşertmek amacı taşıyan büro 1920 yazından 1922 yılı sonuna kadar tüm bölgenin parti liderliğini temsil etmiştir. Türkbüro'nun işlevi ve üyeleri zaman zaman farklılıklar gösterebilmiştir. Bu bakımdan Moskova'da da merkezi olan Türkbüro'da Safarov, Gusev, Kaganoviç, Nogin, Peters, Rudzutak gibi merkezin önemli isimleri etkin olurken, 1921 sonrasında buraya yerel liderlik içerisinde Atabayev, Rahimbayev, Riskulov, Turyakulov gibi isimler eklenerek etkinliğini arttırmıştır. Türkbüro, bürokratik olarak Lenin'in Türkistan hakkındaki talimatları ve 'Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin bölgesel bürolar yönetmeliği'ne tabi olarak faaliyet göstermişse de, idarî olarak 'Uluslar Halk Komiserliği'ne bağlılığı nedeniyle Stalin'in etkin olduğu bir uzantı olarak öne çıkmıştır. Merkezi liderliğin yeni misyonu çerçevesinde faaliyet yürüten Türkbüro, parti örgütünü bölgede güçlendirmek, Rus şovenizmiyle mücadele etmek, ulusal sapmaları temizlemek ve Enternasyonel ruhu sindirmek üzere bir takım propagandaları nüfuz ettirmeye çabalamıştır. Türkistan Komünist Partisi'ne 'rehberlik' etmesi gereken Türkbüro, partinin merkez komitesi gibi çalışmış toprak-su reformunun uygulayıcısı olurken, Korbaşı İsyanı'nın bastırılmasından da sorumlu tutulmuştur (bknz:Keller, 2003; ayrıca bknz: Oçerki İstorii Kommunistçesoy Partii Turkeстана, 1964).

³ Safarov'un 'Sömürge Devrimi' olarak ortaya attığı ilke daha sonra terminolojik olarak hatalı bulunarak 'Doğu Halkları' olarak değiştirilmiştir.

liderler tarafından yoğun eleştirilere neden olurken Lenin ve Stalin'in de dâhil edildiği tartışmalar çıkarmıştır. Bu tartışmalara Safarov'un cezalandırmaya tâbi tuttuğu kolonizatör yerleşimcilerin merkeze iletildiği şikâyetler ve Türkistan'da devam eden Basmacı/Korbaşlar İsyanının bastırılmaması da eklendiğinde Türkistan'daki idare neredeyse işleyemez hale gelmiştir. Dolayısıyla Safarov'un Türkistan'da gerçekleştirmeye çalıştığı 'Sömürge Devrimi', merkez liderliği ve kolonizatör yerleşimciler tarafından Orenburg Tıkacı sürecinin rövanşı olarak görülürken vaad edilenlerin bu bürokratik çıkmazlar sonucu neticelendirilememesi başta Turar Riskulov ve Mustafa Çokay olmak üzere milli aydınların da yoğun eleştirilerine yol açmıştır. Türkistan'ın özgün yapısından ve geçmişinden kaynaklanan bu çıkmaz doğal olarak yerleşime politikaları kapsamında milli aydınların ve halkın idareye katılmamasına neden olarak bölgede idarî yerleşime (korenizatsiya) sorunsalını doğurmuştur.

Safarov'un Sömürge Devrimi İlkesi ve Türkistan Açısından Önemi

Bolşevizm hareketinin çok önemli ancak unutulmuş liderlerinden biri olan Safarov, Türkistan tarihinin dönüm noktalarından biri olan sovyetleştirme politikalarının en önemli simalarındandır. Rus İmparatorluğu'nun kalbini Ekim Devrimi ile ele geçiren Bolşeviklerin lideri Lenin'i taşıyan 'Mühürlü Tren'de; Zinovyev, Radek ve Sokolnikov gibi önemli isimlerle birlikte devrime önderlik etmek için ülkesine dönen yirmi kadar Bolşevik liderden biri de Safarov'dur (Carr, 2016, s.74). Basın-yayım faaliyetlerinde diğer liderler kadar etkin olmasa da özellikle Komünist Parti yapılanması, eğitim ve propaganda görevleri icra eden Safarov, devrimin doğu toplumları arasında nasıl yayılması gerektiğine dair yazılar kaleme almıştır. Bu bakımdan Orenburg Tıkacı'nın (~1917-1919) kaldırılması sonrasında Türkkom ile Türkistan'a yollanan G. I. Sokolnikov, Y. Peters ve L. M. Kaganoviç'ten daha 'yetkin' olarak yerli personel sorunlarını çözmeye, yerli yapıların şeflerini görevden alma ya da atama, idarî ve cezaî organları denetleme ve her şeyden önemlisi idareyi yerleşime gibi olağanüstü yetkilerle göreve getirilmiştir (17/84/79/I.107ob). Türkistan'daki faaliyetlerinin dışında Pravda yayın kurulu üyeliği, Komintern İcra Komitesi üyeliği, Doğu Departmanı Başkanlığı ve Komintern İcra Komitesi Sekreterliği görevlerini de yürüten Safarov iktidar mücadelesi sırasında Stalin'e karşı Zinovyev'i desteklemiş, Türkistan'daki icraatları dolayısıyla 18 Aralık 1927'de partisinden ihraç edilerek dört yıl sürgüne yollanmış ve en sonunda 1934 yılında Kirov suikastıyla ilişkilendirilerek Zinovyev ve Kamenev ile birlikte tutuklanmıştır (RGANI, 6/13/33/I.19).

Safarov'u SSCB'nin 'unutulan liderler' kesesine iliştiren nedenler elbette Stalin'e karşı iktidar mücadelesinde bayrak açması, Türkistan'daki faaliyetlerinin tehlikeli bulunması ve halk düşmanı olarak nitelendirilerek cezalandırılması şeklinde sıralanabilir. Ancak bir başka neden, ele alınan sorunsalın kendisi ve tarih yazımı ile doğrudan ilişkilidir. SSCB'nin dağılmasının ardından yeni bir tarihsel bakış arayışının olduğu bir süreçte *Voprası İstorii 1/98'*de Vladimir Leonidoviç Genis tarafından kaleme alınan "*Deportatsiya Russkikh iz Turkestana v 1921 Godu (Delo Safarova)*" 1921'de Rusların Türkistan'dan Sürgünü ("Safarov Vakası") makalesi bu hususta önemli bir mihenk taşı görevi görmüştür. Özellikle Türkistan'ın kuzey bölgelerinde Kırgız-Kazak halkı ve Rus

kolonizatörler arasındaki ilişkileri 1916 Kırgız İsyanı ve Semireçensk Olayları/Ürkün ile açıklamaya çalışan Genis, Kırgızlar'ın ve Kazaklar'ın isyandan itibaren bölgedeki Ruslar'a karşı sayısız suç işlediğini, tam tersi olmasına rağmen, katlettiğini ve daha sonrasında da Safarov'un 1919-1921 yılları arasındaki yerleşirme politikaları ile binlerce Rus'u bölgeden sürüp cezalandırarak 'birlikte kardeşçe yaşamayı imkânsız' hale getirdiğini ileri sürmüştür (Genis, 1998). Ancak çalışma ne Safarov'un keyfiliği olduğunu iddia ettiği sürülen Ruslar'ın sayısını ne de bu durumun uygulandığına dair bir kanıt araştırmacılara sunmamaktadır. Bu bakımdan Genis, Stalin'in sorunsala ve Safarov'a bakış açısını aynı şekliyle tekrarlamış ve günümüze taşımıştır. Ancak Genis dahi 'unutulması' için yıllarca saklanan Safarov'un 'Sömürge Devrimi' eserinin değerini kaybetmeyen ve Türkistan'daki devrimci hareketin tarihini anlatan ilk büyük eser olarak niteleyerek (1998, c. 54) araştırma literatüründeki hakkını teslim etmişse de çalışmasında üzerinde durmamıştır.

Safarov'un devrimden önce sömürge olduğunu söylediği ve 'doğu ülkeleri' olarak adlandırdığı bölgelerde gerçekleştirmek istediği 'Sömürge Devrimi'ni ve Türkistan'daki uygulamalarını algılayabilmemiz için elimizde üç ana kaynak bulunmaktadır. Bunlardan ikisi *Bulletin Communiste*⁴ de 28 Nisan 1921'de yayımlanan *L'Oreient et la Revolution* ve 27 Ocak 1921'de yayımlanan *L'Evolution de la Question Nationale*, sonuncusu ise kaleme aldığı *Kolonialnaya Revolütsiya (Opıt Turkenstan)*'dir. *L'Oreient et la Revolution*'de Safarov farklı başlıklarda öncelikle 'doğu ülkeleri'nin tanımını yaparken onların tarihsel gelişimini, kapitalist etkinin ve sömürülmenin yarattığı sosyo-ekonomik etkilerini irdelemiş ve burada devrimin alması gereken biçimi ve görevleri de tanımlamıştır. *L'Evolution de la Question*'daki tespitler ve biçtiği görevlerin gerçekleştirilmesinde kilit rol oynayacak unsurları açıklarken milliyetler meselesinin doğuda nasıl uygulanması gerektiğine dair izaha girişmiştir. *Kolonialnaya Revolütsiya (Opıt Turkenstan)* ise önceki iki kaynak gibi doktrinel bir özellik göstermemektedir. Safarov açısından bu eser Türkistan'daki pratiğinin ortaya çıkardığı sorunsal dolayısıyla kendisine yöneltilen muhalefete-suçlamalara karşı bir cevap, pratiğinin teorisi ve monografik özellikler taşıyan tarihsel bir deneme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Safarov'un sömürge devrimi fikrini ortaya atmasının nedeni olarak iki unsur öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki Lenin ve Trotsky'nin 'Sürekli Devrim' ilkesi ile gerçekleşmesi için çaba sarfettikleri dünya devrimi'nin batıdan tamamen farklı olan doğu toplumlarında nasıl uygulanacağı tartışması, ikincisi ise aslında Komünist Enternasyonel/Komintern'in bu soruna bulduğu cevaptır. Komintern'in II. Kongresi'nde gelişmiş kapitalist ülkelerin proletaryası tarafından yönetilen geri kalmış ülkelerin kitlelerinin, Rus proleterlerin Türkistan'ı yönetmesi gibi, kapitalist gelişmenin farklı aşamalarından geçmeden komünizme ulaşacağına (Lenin's Collected Works, C. 31, 2012, p. 244) dair bir karar alınmıştır. Bu karar, yani marksist tarihsel kronolojinin es geçilerek, Bolşeviklerin Avrupa Rusyası'nda yaptığı gibi, Türkistan'da da bir devrimin gerçekleştirilmesi, sömürge tecrübesi yaşamış ülkelerin özgün tarihsel

⁴ 10 Kasım 1921 tarihinden itibaren Komünist Parti yayın organlarından olan bülten/dergi, 23 Ekim 1925 sonrasında Komünist Enternasyonel'in bir organı halinde 1933'e kadar yayımlanmıştır.

gelişimi açısından uygulanabilir değildir. Bolşevikler Ekim Devrimi'ni gerçekleştirirken burjuvadan ve Çarlık'tan sınıfsal olarak haklarını almayı başaramışse de Türkistan ve hatta Türk dünyasının fikri gelişimi ve gösterebildiği tepki bu şekilde olamamış ya da olmasına müsaade edilmemiştir. Sömüren ve sömürülenin Bolşevik Devrimi'nde olduğu gibi iç içe ve birlikte yaşamadığı Türkistan gibi bölgelerde Safarov'a göre hak arayışı panislamizm-pantürkizm gibi muhafazakar akımlarla kendisini göstermeye çabalamıştır (Safarov, 1921a, p. 286). Her ne kadar bu akımlar ulusal-demokratları ve milli aydınları sosyalist devrimcilere dönüştürme fikri ile Bolşevizmi bölgede avantajlı kılsa da özellikle Türkistan'ın yaşadığı İç Savaş tecrübesi, sömüren imparatorluklar tarafından bastırılan burjuvanın burada farklı olarak, sömürülen geniş halk kitleleriyle ortak hareket etmesiyle sonuçlanmıştır (1921a, p. 288-289). Teorik açıdan Safarov'a göre bu süreç şu şekilde işlemiştir; üretimin gelişimi bir aydın sınıfını doğurmuş ve uygun yazı dili içeriği gereği, bahsedilen kültür uluslararası olsa bile, saf bir ulusal kültür ihtiyacına dönüşmüş ve eğer bir millet milli bir aydın sınıfa ihtiyaç duyduysa, bu sınıf da entellektüel açıdan gelişmiş bir millete muhtaç olmuştur (p. 289). Bu tespit Gaspıralı'dan beri Ceditçi aydınların ve Türk aydınlanma hareketinin temelini oluşturan eğitim teması ve eğitimin genişletilerek kitlelere modern bir reform biçimiyle ulaştırılması fikrine paralel görünmektedir (aktaran Kerimoğlu, Abdıraşidov, 2022). Ancak Safarov'un bakış açısında tehlikeli olan husus bu sürecin hem Orenburg Tıkacı'nda Türkistan'da Alaşçıların Kossaklar ile kurduğu irtibatla ya da Azerbaycan'da Müsavatçılarda olduğu gibi ittifak haklarını devrimci unsurlar yerine burjuva ve kapitalist ülkelerden yana kullanmasıdır (1921a, p. 290). Dolayısıyla Türkistan açısından oluşabilecek en büyük tehlike milli aydınlar, burjuva ve daha geniş halk kitlelerine hitap eden, "ilahî olduğu kadar siyasî olan dinî unsurların" (p. 290) arasında kurulabilecek bir ittifaktır. Bu bakımdan Safarov'un üstlendiği görev, bu tehlikeyi feodal yapıları paylaşırlan toprak-su reformuyla bertaraf etmek ve doğunun-batının Sovyet Cumhuriyetleri arasında ittifak oluşturacak bir sistem ile dünya ekonomisini ele geçirmektir.

İleri sürdüğü savın gerçekleştirilebilmesi için Türkistan'da milliyetler meselesi ve merkeze olan güvensizliği kilit unsurlar olarak gören Safarov; Başkurtlar'ın, Kazaklar'ın, Kırgızlar'ın ve Türkmenler'in Rus şehirleri boyunca uzanan fabrikalarının ve demiryollarının ve hatta sahibi oldukları tüm zenginliklerin bozkırın uçsuz bucaksız genişliklerinden kaynaklandığını bildiklerini vurgulamış (1921b, p. 60) ve bu acı gerçeğin parti merkezi tarafından idrak edilmesi gerçeğiyle sovyet özerkliğinin tesis edilmesinin acil bir görev olduğunu ileri sürmüştür (p. 61-62). Bu bakımdan eldeki donelerle Safarov'un Türkistan'da gerçekleştirmeye çalıştığı 'Sömürge Devrimi' önermesi en basit haliyle Şubat ve Ekim Devrimleri haricinde Türkistan'da üçüncü bir devrimin gerçekleştirilmesi gerektiği fikrine dayanmaktadır.⁵ Safarov'un *Kolonialnaya Revolütsiya (Opıt Turkenstan)*'da bahsettiği bu süreç Türkistan'da 1919 sonu ve 1921

⁵ Safarov'un Leninist yaklaşım ile ortaya attığı bu fikir, 1928 sonrasında Goloşekin'in devrimin ulaşmadığını iddia ettiği bölgelere atıfla Kazakistan özelinde gerçekleştirmeye çalıştığı "Küçük Ekim Devrimi'nde olduğu gibi Bolşevik rejiminin farklı aşamalarında kendini gösterdiğinin önemli bir verisi olarak karşımıza çıkmaktadır. (Sürece ilişkin geniş bilgi için: Cameron, 2018; Kindler, 2018)

yılları arasında bizzat kendisi tarafından icra edilmeye çalışılmış ve Türkistan'da idarî yerleştirme sorunsalını ortaya çıkarmıştır.

Genel itibarıyla, devrim bir sosyal ya da sınıfsal grubun gücünü devretmesinden ve başka bir grubun temsilcileri tarafından iktidar ve üretim araçlarının ele geçirilmesi olarak düşünülmektedir. Bu mantıkla Avrupa Rusyası'nda Şubat Devrimi Çarı, aristokrasiyi ve onların atadığı yöneticileri devirmiş, Ekim Devrimi ise burjuva himayesindeki yönetimi devirerek Bolşevikleri iktidar kılmıştır. Ancak Türkistan'da ne mevcut bir burjuva hükümeti, ne teşkilatlanmış bir proletarya ne de Bolşevik yapılanma hâkimiyeti söz konusu değildir. Bu nedenle Safarov'a göre, Şubat ve Ekim Devrimleri'nde sırasıyla Türkistan'daki hâkim güç Rus kolonizatörler ve Taşkent Sovyeti çatısında bölgede geniş çaplı sömürü gerçekleştirenler olarak kabul edildiğinde, Türkistan'da bir 'devrim'den bahsedebilmek için iktidar gücünün bu grubun elinden zorla alınıp onun gerçek sahibi olan Türkistan halkına iade edilmesiyle gerçekleştirilebilecektir (Safarov, 1921c). 'Sömürge Devrimi' ilkesinin Türkistan deneyiminin özü en basit haliyle bu şekilde ifade edilebilir. Bu izah çerçevesinde düşünüldüğünde Bolşeviklerin Orenburg Tıkacı'nın çözülmesi sonrasında Türkistan'a biçtiği yeni misyon ve Safarov'un geniş yetkiler ve özgün doktriniyle birlikte idareyi 'yerleştirme' işine girişmesi birbiriyle örtüşmektedir. Ancak bu örtüşme fikir olarak Bolşeviklerin Türkistan'da gerçekleştirmek istedikleri sovyetleştirme açısından bir sorun yaratıyor gibi görünmese de fikrin uygulanış şekliyle hem Türkistan içerisinde hem de merkezî idare içerisinde ciddi fikir ayrılıklarına neden olmuştur.

Parti merkezinin Türkistan'da yerleştirme süreci ile beklentisi elbette safça ortaya atılmış, doğrudan bölgeyi geliştirmek, idare ve üretim araçlarını teslim etmek adına oluşturulmuş bir plan değildir. Türkistan halkının ve milli aydınların idareye entegre edilmesi Bolşeviklerin teşkilatlanmasının olmadığı bölgede ihtiyaç duydukları 'personel'i sağlarken sovyetleştirme kolaylaşacak, yerleştirme ile bölgede politik denge sağlanacak, propaganda aparatı yerli liderlikle halk kitlelerinin desteğini sağlayacak ve Türkistan'da kurulacak 'model' sovyet inşası Hindistan ve Çin gibi ülkelere örnek olacaktır (RGASPI, 544/4/26/I.105-106).⁶ Türkistan'ın daha doğuya yayılması planlanan devrim için bir model ve istasyon bölge olarak kullanılacak olması misyonun icrasını oldukça hassas bir hale getirmiştir. Ancak burada merkez parti yönetimi ve Safarov'un icrasını ayıran önemli etkenler ortaya çıkmıştır. Lenin'in tasarladığı yerleştirme, Rus olmayanları Bolşevik safına çekmek ve yine Rus olmayanlar arasındaki sovyet idari operasyonlarını geliştirmeyi amaçlamış, kültürel açıdan 'geri' toplumların yerel dillerinin yönetimde, eğitimde, edebiyatta, siyasî propagandada ve diğer sosyal iletişimde öğrenilmesi ve kullanılması yanı sıra hükümette Komünist Parti içerisinde yerel yönetimlerin organlarında çalışmak üzere Rus olmayanların aktif olarak işe alınması ve eğitilmesini içermiştir (Littlefield, 2009). Bu bakımdan Lenin'in yerleştirmesinin topyekûn bir biçimde idareyi tamamen Ruslar'dan arındırma ya da tamamen yerel yöneticilere devretme gibi bir beklentisi

⁶ Türkistan'da devrimin oturtulması sonrasında devrimin daha doğuya doğru ilerleyebilmesi adına Taşkent'teki merkezin Buhara'ya doğru çekilmesine dair tartışma ve raporların da olduğunu görebilmekteyiz (RGASPI, 544/4/26/I.105-108ob).

yoktur. Bunun yanında bu politikaya sarılmasının en önemli nedenlerinden birinin sürmekte olan İç Savaş ile birlikte geçici ittifaklar oluşturma amacı olduğu unutulmamalıdır. Safarov'a göre ise doğuyu ve Türkistan'ı bilmeyen merkez yönetiminin hataları Bolşevikleri bölgede sömürge otoritesinin askerleri olarak göstermiş (Safarov, 1921c, c. 104), merkezden yönetim anlayışı Türk aydınlarının temsil edilememesine yol açarak onların 'baylarla, mollalarla ve ayrılıkçı fanatiklerle, Basmacılar gibi, iş birliğine yönlendirmiştir' (1921c, c. 105). Safarov'un Sömürge Devrimi gerçekleştiğinde ise idare topyekûn bir şekilde, hiçbir zaman gerçekleşme de, yerli unsurlara devredilerek toprak ve su reformunu sayesinde kolonizatörlerden üretim araçları yerli halka teslim edildiğinde devrim tamamlanabilecektir. Bu temel icra farkı merkezî yönetimin beklentisi, Türkistan'ın özgün durumu, milli aydınların kendi kaderini tayin ve kültürel özerklik isteği ve son olarak Rus kolonizatörlerin şikayetleri ile birleştiğinde ortaya ölü doğmuş bir devrim fikri çıkarmıştır.

Türkistan'da İdarî İhtilaf ve Yerlileştirme Sorunsalının Ortaya Çıkışı

Orenburg Tıkacı'nın ortadan kaldırılması sonrasında merkezden 1919 sonlarına doğru Türkkom çatısı altında içlerinde Safarov'un da bulunduğu yüz kadar Bolşevik lider Türkistan'ın yeni dönemini açmak için gönderilmiş bu sayı 1922'ye gelindiğinde neredeyse sekiz yüzleri bulmuştur (Keller, 2003, p. 284). I. Dünya Savaşı'nın başından itibaren geçen süreçte Türkistan'da oluşan siyasi, ekonomik ve sosyal durum komisyonun işini hiç de kolaylaştıracak gibi değildir. Taşkent Sovyeti'ni oluşturan en önemli unsurlardan olan demiryolu işçileri ve eski Çarlık yetkililerinin Türkistan halkına karşı işlediği suçlar, İç Savaş'ın yarattığı ekonomik-üretimsel çöküş ve enflasyon (Safarov, 1921c, c. 106) ile birlikte gelen 1921 Kıtlığı ve binlerce mülteci sorunu (aktaran Ali Ünal, Rasulov, 2017), Türkistan'da milli aydınların siyasî talepleri, Basmacı İsyanı gibi sorunlar komisyonun yüzleşmesi gereken en önemli hususların başında gelmiştir. Ancak geçmişin bagajlarının yanında, bu sorunların çoğuna merkezden bağımsız bir doktrinle hareket eden Taşkent Sovyeti neden olmuşsa da merkezin kendi doktrini ve hatta yolladığı liderlerin kendi fikrî dünyalarında tasarladıkları dönüşüm ilkeleri bu sorunların çözümü bir kenara yeni çıkmazları ve yeni sorunları doğurmuştur.

Merkezin misyonu ile Türkistan'da devrimin gerçekleştirilmesi ve rejimin oturtulması adına her şeyden önce yapılması gereken iş ulusa ait tüm demirbaşlara el koyularak kamulaştırılması/devletleştirilmesi ve sonrasında da pay edilmesiyle gerçekleştirilebilirdi. İmparatorluk döneminde sömürgeleştirilen ve Slav yerleşimçilerle kolonizeleştirilen Türkistan'da bu iş, toprak ve suyun sahibinin kim olduğu ve kime pay edilmesi gerektiği gibi ciddi bir takım sorunsalları ortaya çıkarmıştır. Sorunun çözümüne ilişkin Penati'ye göre iki büyük reform gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (2019). Bunlardan ilki 1920-22 yıllarını kapsayan toprak-su reformuyla Semireçensk'den Sir Derya'ya, Bozkırdan Fergana'ya açlık, kıtlık ve katliamlardan kaçan nüfusu bölgeye geri getirmek, diğeri ise Özbekistan ve Türkmenistan arasındaki sınır ve toprak sorununu çözüme kavuşturarak çatışmayı bitirmektir (Penati, 2019, p. 678). Sahip olduğu geniş yetkilerle bu reformların uygulayıcısı olacak olan Safarov için kolonizatörlerden bölgeyi arındırarak toprak ve

suyun gerçek sahibi olan Kırgız-Kazaklar'a iade etme işi sömürge devrimini hayata geçirmeyi ifade ettiğinden süreci bizzat yürütme çabasına girişmiştir. 1916 İsyanı'nda yerleşim yerlerinden edilen Kırgız ve Kazaklar'ın şikayetlerini ve taleplerini toplayan Safarov, hızlı hareket ederek reformu uygulamaya koymuştur (Pianciola, 2008, p. 126). Her ne kadar bu süreç Genis'in iddia ettiği gibi Safarov'un yüzbinlerce Slav kökenli kolonizatörü yerleşimlerinden çıkarırken başlarında bekleyip "kolonizatör leşler" (Genis, 1998, c.50) hakaretleri eşliğinde gerçekleştirmese de Pianciola'nın aktarımıyla 1922'ye kadar 3000 kadar aile Safarov'un bizzat silahlı adamlarıyla birlikte katıldığı sert uygulamalar ve daha önce karşılaşmadıkları düşmanca bir tavırla yapılmıştır (2008, p. 127). Safarov tarafından çok az sayıda ancak büyük-güç sahibi olarak adlandırılan kolonizatörlerin yerlerinden edilmesi ve yerleşecekleri yeni bir yer de gösterilmemesi Safarov'un Türkistan'daki yönetiminde ilk büyük tepkiyi toplamasına neden olmuştur (p.128). İcradaki aksamalar yalnızca çok az sayıda kolonizatörün yerlerinden sökülmesi ile kalmamış, kolonisizleştirilen yerlere yerleştirilmesi gereken Kırgız-Kazaklar hakkında alınan kararlar da aslında tam anlamıyla uygulanmamıştır (RGASPI,17/84/79/I.109). Dolayısıyla ilk icraatıyla dikkatleri üzerine çeken Safarov, yerli halktan topladığı talep ve şikâyetleri gerçekleştirememesinin yanında Türkistan'daki kolonizatör yerleşimciler tarafından da tepki görerek memnuniyetsizliği iki tarafa da yayılmasına yol açmıştır.

Safarov'un sömürge devrimi çerçevesinde 'üretim araçlarının' iadesi olarak ele alabileceğimiz toprak ve su reformu topladığı tepki ve dikkat çeken 'aşırılıklar' parti inşaa işi sırasında kendisini 'yerlileştirme' ile göstermiştir. Safarov'un ve ekibinin Türkistan'daki 'parti inşaa' sürecini denetleme görevini üstlenen Sokolnikov ve diğer Türkbüro üyeleri arasındaki çıkan ihtilafların ilk kıvılcımı da bu şekilde ortaya çıkmıştır. Bu hizipleşme aslında Türkistan'a doğrudan Lenin'in yakın dostu olması ve desteği ile gelen Safarov ekibine karşılık olarak Türkbüro içerisinde devrimin başından beri tüm atamaları ve görevlendirmeleri titizlikle gerçekleştiren Stalin'in 'adamları' arasındaki mücadeleyi de ifade etmektedir. Bu durum Türkistan'daki gelişmelerin Stalin'e bağlı görevlilerin lideri olarak kabul edilebilecek önce Sokolnikov sonra Ioffe, Eliava ve Tomskey aracılığıyla her 'aşırılığın' merkeze jurnal edilmesine yol açmıştır. Merkeze durmaksızın gönderilen şikâyetlere ve raporlara bakıldığında Safarov'un aslında 'aşırılık' olarak anılan faaliyetleri temelde milli aydınların taleplerini değerlendirmesi ve merkez tarafından 'ulusalci' ve 'milliyetçi' kanat olarak kabul edilen Riskulov ile olan ortak çalışmalarındır. Böyle bakıldığında Safarov'a yöneltilen suçlamalar kolonizatör yerleşimcilerin topraklarına el koyması ya da koyma biçimi ile ilgili olmazken yerine iskân ettiği Kırgız-Kazaklar'ın ihtiyaç sahibi değil aslında zengin baylar ve soylular olduğu suçlaması üzerine kuruludur (GARF, 5546/55/1407/I.33-34). Bu bağlamda Safarov'un faaliyetlerini merkezi liderlik açısından 'tehdit' kapsamına alan husus; 'yerlileştirme' politikasıyla Türkistan halkının sovyetleştirilmesi değil, Riskulov ekibinin parti aparatlarına yerleştirilmiş olması, muhaceretteki aydınların gazetelerinin Türkistan'a getirilmesi gibi hususların gündeme alınması (RGASPI, 554/4/12/I.49-50) ve Basmacı İsyanı'nı bastırmak yerine onların taleplerini dinlemek üzere heyetler yollamasıdır (61/1/10/I.148).

Teğin, E. (2024). Türkistan'da İdari Yerlileştirme (Korenizatsiya) Sorunsalının Ortaya Çıkışı:

G. I. Safarov ve Türkbüro (1920-1922)'Nun Rolü. *Selçuk Türkiyat*, (61): 105-132.

Doi: 10.21563/sutad.1299514

Yacob Peters ve Mihail Tomsy'nin öncülüğünde Safarov'a karşı başlatılan tazyik ve Türkistan'daki yönetimden acilen uzaklaştırılması gerektiği düşüncesi, onun yalnızca aşırı ve milliyetçilik olarak nitelendirilen faaliyetlerinden ya da bunların uydurma olmasından kaynaklanmamıştır. Safarov'un sömürge devrimini Türkistan'da gerçekleştirebilmek için Türkbüro içerisindeki kimseyi dinlemediği ya da doğrudan yerleştirme politikaları üzerinden Türkistan'daki aydınlarla ittifak kurarak Türkbüro'nun diğer üyelerine karşı hamleler yaptığı görülebilmektedir. Örneğin Safarov'a kırsaldaki faaliyetler hakkında bir rapor yollayan Nazir Turyakulov, sömürgeci Rusları kırbaçtan geçirdiklerini, sert cezalandırmaların mecazı olarak, övünerek anlatırken Basmacı İsyanı'na katılmış bir tutsağın sorgulanamayarak öldürülmesini karşı cepheye karşı kazanılmış bir zafer gibi aktarmakta ve isyana karşı mücadelede bu içsel çatışmanın önemli bir bilgi kaynağını kullanılamaz hale getirdiğini aktarmaktadır (554/4/12/I.49). Bu bakımdan Türkistan idaresi içerisinde Safarov-milli unsurlar ittifakına karşılık milliyetler meselesinden doğrudan sorumlu Stalin ve onun atamalarını yaptığı Tomsy-Peters cepheleşmesinin gün yüzüne çıktığı aşikârdır. Merkez ile daha fazla irtibatta olan ancak Türkistan'daki halkın desteklemediği Tomsy-Peters cephesinin Safarov'a karşı tüm hamlelerini parti merkezine yöneltmesi ve raporlar-şikâyetler yazarak Safarov'un görevden alınmasını talep etmesi de anlaşılabilir olmaktadır.

1921'in başından itibaren Safarov'un görevden uzaklaştırılmasına yönelik eleştiriler ve talepler dışında Türkbüro'nun işlevsizliği hakkında Türkistan'ın başka bölgelerinden, cepheleşmenin içine girmemiş liderler tarafından da raporlar sunulmaya başlamıştır. Mart 1921'de Harezmi Ulusal Sovyet Cumhuriyeti Tam Yetkili Temsilciliği İcra Sekreteri Sultanov, Türkistan'ın durumu hakkında Rus. Komünist Partisi (B) Merkez Komisyonu'na oldukça geniş ve detaylı bir rapor iletmıştır. Sultanov'un raporu hazırlarken oldukça tutarlı ve idare içerisindeki tüm cephelere yönelik eleştirileriyle dengeli bir tavır takınması konuya ilişkin objektif bir bakış açısı sağlamaktadır. Raporuna kolonizasyon sürecinde Türkistan'a yollanan ve sömürgeciliğin bekçileri olarak nitelediği Rus kolonizatörlerle başlayan Sultanov, Türkistan halkının ve aydınlarının buna karşılık ulusal bilinç ve protesto geliştirmesinin doğal karşılanması gerektiğini ve böyle olmasaydı sönmeye yaklaşan Basmacı İsyanı'nın halktan bu denli destek alamayacağını belirtmiştir (17/33/135/I.1). Orenburg Tıkacı sürecinde Taşkent Sovyeti'nin kendi haline bırakılması, Buhara'da Kolesov'un gerçekleştirdiği yağmacılık ve halkın kutsallarına hakaretler edilmesi Kızıl Ordu'nun sömürgecilerle özdeşleştirilmesini tetikleyen unsurlardır (I.2). Türkkom'un bölgeye gelişini merkezden liderlik olarak niteleyen Sultanov, Komintern'de bu yönde alınan kararın yanlışlığını Türkistan'ın kültür, dil ve yaşantı açısından farklı olması nedeniyle ortaya çıkardığı idari kaosun bölgenin mantıklı ve bağımsız şekilde ele alınmasındaki en önemli engel olduğunu ortaya koymuş ve Türkistan'daki idarenin bırakın tüm doğuya örnek teşkil etmesini devrimin bu yönünü kötü göstererek yıkıcı etkiler yarattığını aktarmıştır (I.3). Konunun merkeze bu şekilde aksettirilmesi Türkistan'daki temel misyonun başarısızlığı üzerinden ele alınmasını sağlamak üzere ince düşünülmüş bir paraf olarak görülmelidir. Peters ve Tomsy cephesinin faaliyetlerini isim vermeden ve Türkbüro çatısında eleştiren Sultanov'a göre

Teğin, E. (2024). Türkistan'da İdari Yerleştirme (Korenizatsiya) Sorunsalının Ortaya Çıkışı:

G. I. Safarov ve Türkbüro (1920-1922)'Nun Rolü. *Selçuk Türkiyat*, (61): 105-132.

Doi: 10.21563/sutad.1299514

Türkistan'ın 'emekçi' aydınları, sömürgeci ve milliyetçi eğilimler gösterdikleri öne sürülerek idari açıdan tecrite uğramış ve bu durum Türkistan'da sovyetleşmeye engel olurken bunun müsebbibi olan Türkbüro liderliği ise tüm suçu yerli aydınlara atarak onları cezalandırmıştır. Safarov'a ayrı bir parantez açan Sultanov, onun 'aşırılıklarından' bahsederken sömürgeci ve milliyetçi avının ortaçağ engizisyonuna benzetmiş, cezalandırmaların icrasını "*bir psikozun patolojik semptomları*" olarak nitelendirmiş ve gerçekleştirilen sert uygulamaları "*serçeleri topla vurmak*" şeklinde betimlemiştir (I.4-5).

Sultanov'un kıymetli raporu göstermektedir ki Safarov cezalandırmalar sırasında yalnızca Rus unsurlar üzerine gitmemiş Türkistan komünistleri olarak görmediği halk ve liderler üzerinde de oldukça güçlü bir şekilde baskı kurmuştur. Bu durumun her ne kadar merkezi yönetim tarafından umursanmayacağı genel kanı olarak düşünülse de İç Savaş'ın ekonomik izlerini silmek için ortaya atılan NEP politikaları çerçevesinde köylünün rahat bir şekilde üretim gerçekleştirmesi ve üretim seviyelerinin savaş öncesine yükseltilebilmesi, Türkistan özelinde pamuk üretimi, merkezde rejimin ayakta kalabilmesinin kilit unsurlarından biridir. Bu önemin teyidini aslında politik açıdan Rıskulov ve destekçileri olarak isimlendirdikleri 'burjuva' milliyetçilerine Bolşeviklerin gösterdiği 'imtiyaz' ya da 'tahammül' açıklık getirmektedir. Türkistan'da idari yerleşme sürecinde 1921 sonuna kadar Rıskulov'u merkeze alması ve buna ses çıkarılmamasını Safarov'un en büyük eleştirmeni olan Peters, "*Rıskulov ve çevresindeki burjuva entelijansiyasınının Türkistan'daki ticarî sermayeyi konsolide etmesinden*" (17/84/79/I.107) kaynaklandığını ifade etmesi ekonominin sürdürülebilirliğine merkezi idare tarafından verilen önemi bir defa daha ortaya çıkarmaktadır.

Safarov'un parti inşası sürecinde sovyetleştirdiği yerli unsurlar dışında kalan kesimleri sert bir şekilde cezalandırması ve 1921 yazı sonrasında doğrudan Tomsky ve Peters'in ekibinde bulunan kişiler üzerine de gitmesi ile başka bir boyuta taşınmıştır. Özellikle tasfiye edileceğini düşünen Peters 27 Eylül 1921'de Lenin'e 4 Ekim 1921'de ise Stalin'e yolladığı mektuplarla Safarov'a açıktan saldırı başlatmıştır. Lenin'e yolladığı mektupta Peters Türkistan'daki durumun vehametini Safarov özelinde şöyle dile getirmiştir:

"Türkistan'daki durum öyle bir hal aldı ki Safarov'u burada bir kaç aylığına da olsa tutmak vahim durumlara yol açacaktır. Sömürgeleştirmeye karşı mücadele Safarov elinde Ruslara karşı bir zulüme dönüştü ve hepsi pasifize edildi. Sonuç, kurumların topyekûn çöküşü oldu. Öte yandan sorunların ifadesi yerli işçiler arasında milliyetçiliği besledi ve Rıskulov'un milliyetçiliğinden ayırt edilemeyen merkezden ayrılma (özerklik) arzusunu tetikledi. Rıskulov ile şu anki iktidar arasındaki tek fark, Rıskulov'un gücünün yerli halkı kendi bünyesinde birleştirmesiye, mevcut iktidarın (Safarov kastediliyor) partinin her kademesinde Kırgız-Kazakları terfi ettirmesi ciddi bir etnik hizipleşmeye neden olmaktadır. Partimizin X.Kongresinden bu yana Safarov'un arkasında durduğu belirli işçi grupları merkeze karşı kabul edilemez iftiralarda bulundu ve açık şekilde alay etti. Kırgız-Kazak davası için şehit pozları vermekten çekinmeyen Safarov, Rudzutak, Tomsky ve beni Türkistan'daki sömürgecilerin perde arkasındaki liderleri olarak ilan etti. Türkbüro üyelerini ve bazı diğer parti üyelerinin görüşlerini

asla dikkate almadı ve kendisi meşruîyetini bir araya getirebildiği çoğunluğa (Türkistan halkı) dayandırmaya çalıştı. Ancak bu çoğunluk siyasi olarak gelişmemiş bir kalabalıktı. .... Tüm bu sorunların çözümü Safarov'u Türkistan'dan geri çağırarak Türkbüro için (başkanlık) Tomsky'yi tercih etmektir. (558/1/5636/I.7)".

Peters'in Lenin üzerinden kurguladığı hamle mektuptan anlaşılacağı üzere Komintern'in 'merkezi liderlik' uygulamasının, ki Safarov bunu sömürge devrimi ilkesi ile bireyselleştirmiştir, Türkistan'da kabul görmediği ve Safarov'un bu durumdan tek sorumlu olduğu üzerinedir. İkinci husus ise Lenin'in milliyetler meselesi üzerinde en hassas olduğu konuyu ele almıştır. Safarov'un idareyi yerileştirme adı altında yalnızca Kırgız-Kazaklar'ı terfi ettirdiği iddiası merkez idaresinin Türkistan'da yalnızca Rus kolonizatörler ve yerli unsurlar arasında değil, Kırgız-Kazak ya da Türkmen-Özbek çekişmesinin etnik bir şovenizm ile yürütüldüğü düşüncesine yol açmıştır ya da merkez yönetimin bu şekilde düşünmesi amaçlanmıştır. Bu durum ortaya koymaya çalıştığımız sorunsal açısından merkez yönetimi tarafından Türkistan'ın bir bütün olarak idare edilmemesi konusunda sağlam bir bahane sunmuş ve bölgedeki idarenin 'etnik' sovyet cumhuriyetlerine bölünerek sovyetleştirilmesini kendileri adına ilerleyen süreçte kolaylaştırmıştır. Bu durum ulusal komünizmin tasfiyesi sürecinde özellikle Kafkasya yönetiminde 'parçala ve yönet' uygulamalarına Türkistan açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Lenin'e daha teknik açıdan şikâyetlerini iletmeye çalışan Peters'in Stalin'e yolladığı mektupta çok daha açık sözlü davrandığını söylemek mümkündür. Ancak Stalin'in 'işlevsiz' gördüğü organlarla ilgili af götürmeyen tavrını bildiğinden olacak ki Türkbüro'nun aslında alınmaz denilen kararları bile alabildiğini vurgularken açık sözlülüğünü daha çok Türkistan'ın sovyetleştirilmesi önündeki tek engel olarak gördüğü Safarov'un faaliyetlerini anlatmakta kullanmıştır. Bu bakımdan uygulanamayan toprak ve su reformu kararlarının alınabilmesini öven Peters bu hususlarda bir ihtilaf olmadığı vurgusunu yaptıktan sonra, Safarov'un kolektif çalışmaktan yoksun oluşu ve Rus unsurları basit parti memurlarına dönüştürüp hiçbirini üst kademelere getirmeyerek pasifize ettiği şikâyetlerini sıralamıştır (558/1/5636/I.29). Tespiti sonrasında açık konuşan Peters, Stalin'den doğrudan Safarov'un Türkistan'a gelişinin engellenmesini istemiştir ki ancak bu sayede sorunların aşılabileceğini ve Türkistan'da lidersiz kalan 'Safarov yapılanması'nın hızlıca dağılabileceğine olan inancını belirtmiştir (I.29ob). Peters'in Safarov etrafında kurguladığı şikâyet metni Türkistan'ın yerel idaresi içerisindeki bir güç mücadelesi gibi görünse de milli aydınlar açısından oldukça endişe yaratıcıdır. Çünkü Stalin'in Türkistan'daki gölgesi gibi hareket eden Tomsky ve Peters'in milli aydınları 'Safarov yapılanması' içerisine eklemlendirmesi 1922 sonrasında Türkbüro idaresinin tasfiyesi sürecinde milli aydınların da idareden tasfiyesine neden olan süreci başlatmıştır.

Özellikle Peters'in mektupları Tomsky ve kendisini Türkistan yönetiminde kalıcı kılacak ve Safarov'dan ayıracak şekilde planlanmıştır. Bu sıkıştırmaya karşı Safarov'da boş durmamış hem Lenin'e hem de Stalin'e karşı mektuplar göndermiştir. Ancak Stalin stratejik olarak Orenburg Tıkacı sürecinde Türkistan'a büyük zararlar verdiğini düşündüğü Taşkent Sovyeti ve onun liderlerini saf dışı bırakmak ve Türkistan'daki

güç odaklarını çeşitlendirerek bir denge oluşturmak için kullandığı 'merkez liderliğini' yani Türkbüro'yu çoktan gözden çıkarmıştır. Peters'in mektubu ve kulis mektuplarından yaklaşık bir ay önce Stalin, Lenin'e Türkistan'daki yönetimle ilgili görüşlerini çok sert ve açık bir şekilde dile getirdiği ve hem Safarov grubunu hem de Tomsy-Peters grubunu gözden çıkardığını açık bir şekilde ifade eden bir mektup hazırlamıştır. Stalin'in mektubundaki sertlik dozajını Lenin'e karşı bir tavır ya da başkaldırı olarak algulamaktan ziyade milliyetler meselesi üzerine kendisinin Safarov'dan daha yetkin olduğunu gösterme çabası olarak ve Lenin'in Safarov'u haklı bulduğu görüşlerini değiştirme çabası olarak okumak gerekebilir. Bu nedenle olacaktır ki mektubun başlığı "*Safarov'un Türkistan'da Milliyetler Politikasını Çarpıtması Üzerine*" olarak seçilmiştir (558/1/5190/I.1-2). Lenin'in Safarov'u bu dönemde tamamen haklı bulduğunu öğrendiğimiz mektupta, Stalin hem Safarov'u hem de Tomsy'i doğrudan yanlış faaliyetlerde bulduklarına dair sert bir şekilde tenkit etmiştir. Peters'in Stalin'e şikâyetinde kurguladığı 'karar alma ve işlevsellik' açısından reform kararlarının alınabilmesine de değinen Stalin, bu kararların yıllardır yazılıp çizildiğini ancak hiçbirinin doğru düzgün uygulanmadığını vurgulamıştır (I.1). Dolayısıyla Safarov ve Tomsy cephesinin tamamen işlevsiz olduğunu aktarmaya çalışan Stalin durumu şu şekilde özetlemiştir:

".....Kitlesele etnik Basmacı Hareketi durmaksızın artıyor, pamuk fabrikaları uçuruma sürükleniyor, Türkistan'daki pamuk üretimi yok ediliyor ve bu durum Afganistan'da, Hindistan'da ve İran'da sovyet rejiminin ve onun milliyetler politikasının prestijini düşürüyor. Elbette Safarov milliyetler meselesinin 'yalnızca Türkistan'da doğru bir şekilde uygulandığını' söylüyor. Bana göre ise milliyetler politikasının doğru olarak uygulanmasının mihenk taşı kitlesele etnik eşkiyalığa karşı verilen siyasi mücadele ve onun başarısıdır. Dolayısıyla bakın Başkırya'da Kırgızistan'da, Kuzey Kafkasya'da kitlesele etnik eşkiyalık (bireysel için konuşmam) bitmişken Türkistan'da, ana merkezinde, şiddet her geçen gün artıyor. Yıldan yıla tekrar tekrar alınan kararların bu gerçek karşısında ne önemi olabilir? Safarov'un da Tomsy'nin de haksız olduğu çok açık değil mi? Safarov'un iki yıllık pratiği ne sistematik ne ihtiyatlı ne de mantıklı bir politika yürütemeyeceğini göstermiştir. Safarov sürekli milliyetler meselesinin bazı gerçeklerini abartarak çok ileri gidiyor ve mantık sınırlarının ötesine geçiyor" (I.1).

Hem Tomsy'i hem de Safarov'u gözden çıkardığı anlaşılan Stalin, mektubun devamında Safarov'un doğrudan görevden alınması gerektiğini iletirken, Türkistan'daki yeni yönetim için "*etnik bağıllığı ve karmaşık bir coğrafyada (Kafkasya) çekişmelerden ve histerik davranışlardan uzak idare sergileyen*" (I.2) Sergo Orkonikidze'yi överek yerine gelmesini istediği kişi olarak işaret etmiştir. Çok uzun olmayan mektup aslında Stalin'in bakış açısını net şekilde yansıtırken Lenin özelinde hangi hassasiyetler üzerine oynayacağını da neredeyse tamamen çözdüğünü göstermektedir. Stalin'in Hindistan'ı, İran'ı ve Afganistan'ı araya sıkıştırması gerçekleştirilmesi planlanan doğu devriminin sekteye uğradığının izahyken pamuk üretimi ve fabrikaların durduğu yönündeki telkini kuvvetle muhtemel NEP'in Türkistan'da uygulanmadığını vurgulamak amacıyla kullandığı bir argümandır.

Kronolojik olarak düşünüldüğünde Türkistan'ın sömürgeleştirilmesi ve özellikle pamuk başta olmak üzere bölgenin tüm zenginliklerinin imparatorluk merkezine taşınmasıyla değişen sosyo-ekonomik yapı, Avrupa Rusyası'nda bir sınıf olarak işçileri ve dolayısıyla Bolşevik hareketinin de sıfır noktasını ifade etmesi açısından önemlidir. Bu nedenle Avrupa Rusyası'ndaki fabrikaların 'varolabilmesi' merkez yönetimi adına Türkistan'da sürdürülebilir bir ekonomi ve istikrarlı bir siyasi yapı ile gerçekleştirilebilir. Orenburg Tıkacı sürecinde Türkistan ile bağı kopan Avrupa Rusyası'nda fabrikalarda üretimin durduğu, grevlerin, işsizliğin ve göçün yaşandığı süreçler (Gatrell, 1917; 2017, s. 123-146.) hem Stalin hem de Lenin açısından çok da geçmişte kalan hatıralar değildir. Sonuç olarak Stalin'in Safarov'u görevden almak için ileri sürdüğü savlar Lenin'den aldığı desteği doğrudan kökünden kesme adına tercih edilmiş olmalıdır.

Bu noktada Stalin'in "*etnik kitlesele eşkiyalık*" olarak nitelediği silahlı eylemler, Türkistan için Basmacı İsyanı, vurgusu üzerinde durmak sorunsala ilişkin Stalin özelinde merkezin kontrol mekanizmasına ne denli ehemmiyet verdiğini göstermek bakımından büyük önem arz etmektedir. Cedit Hareketi ile başlayan ve Türk dünyasının neredeyse her yerini saran Türk Aydınlanması'nın en önemli iki meyvesi olarak ifade edebileceğimiz Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin (1918-1920) varolabilmesinin en önemli etkenlerinden biri de silahlı bağımsızlık mücadelelerinin başarılı olmasıdır. Anadolu'da milli mücadelenin ve düzenli ordunun teşkil edilmesi bağımsızlığa giden yolu aralarken Ekim 1917 Devrimi sonrasında Azerbaycan'da Nuri Paşa liderliğinde Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'ye yürüyüşü aydınlanma ağacının iki önemli meyvesinin can suyunu oluşturmuştur. Rus İç Savaşı sırasında ne Beyaz Ordu'nun ne Kossaklar'ın ne de daha sonra Bolşeviklerin Stalin'in atıfta bulunduğu Başkırya'da, Kırgızistan'da ya da Kuzey Kafkasya'da milli orduların kurulmasına mücadele etmemesi ve milliyetler meselesi özelinde aydınların özerklik, kendi kaderini tayin hakkını tanınmaması bu perspektiften bakıldığında daha anlamlı hale gelebilmektedir. Türkistan özelinde bakıldığında bu perspektif Basmacı Hareketi'nin halktan aldığı destek ve Safarov'un Sovyet organlarına 'yerlileştirme' ile milliyetçi unsurlar olarak gördüğü Riskulov ve etrafındakileri yerleştirmesi, Bolşeviklerin geçmiş tecrübeleriyle 'kopuş' ifade eden tehlikeli bir eşleşme olarak değerlendirilmiştir.

1920'de milliyetler meselesi üzerine Bolşevikler ve Türk aydınlar arasında çıkan anlaşmazlıklar, başta Togan örneğinde olduğu gibi, aydınların bir kısmının mücadeleyi ülke dışına yani muhacerete taşımasına neden olmuştur (Andican, 2020). Bu kopuş ile birlikte Riskulov ve etrafındakilerin Sovyet organları ve Komünist Parti içerisinde 'ulusalcı' yaklaşımlarla mücadelelerini sürdürmeleri ve Türkistan'ın haklarını korumaya çalışması kaçınılmaz olmuştur. Bu bakımdan Basmacı Hareketi'nin Türkistan'da devam etmesi, Safarov'un sömürge devrimi ilkesi ile milliyetler meselesini merkez yönetimini rahatsız edici biçimde icra etmesi, idari yerlileştirme sürecinde milliyetçi unsurlar olarak görülen Riskulov ekibini parti organlarında belirli kademelere yerleştirmesi hem Stalin özelinde hem de Komünist Parti Merkez Komitesi

açısından üzerine zar atılmayacak ciddiyette engellenmesi gereken bir sorunsal olarak varlığını göstermiştir.

1921 yılının sonlarına gelindiğinde her ne kadar Lenin Safarov'un arkasında durmaya çalışsa da Stalin'in de araya girmesi sonucu mevcut durumun Türkistan'da sürdürülebilir olmadığına ikna olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yine de Lenin, tarafsız olacağını düşündüğü bir isim olan Adolf Abromoviç Ioffe'den Türkistan'ın durumuna ilişkin bir rapor hazırlamasını talep etmiştir. Baymirza Hayit'in aktarımıyla Lenin, Ioffe'den raporunu hazırlarken Safarov'un yerli halk ile ilişkilerini, ilişkilerin delillerini, ilişki kurduğu kişilerin isimlerini, pamuk üretiminin durumunu, Safarov ve Tomsy arasındaki cepheleşmeyi özellikle incelemesini istediği görülmektedir (1978, s. 141). Safarov-Tomsy çekişmesine değinmeyen Hayit, Ioffe'nin raporuna ulaşamamış olacak ki döneme ilişkin okumasını doğrudan Lenin'in talebi üzerinden gerçekleştirmiştir. Hayit'e göre Lenin'in bu talebi Türkistan'ın durumuna ilişkin merkez yönetiminin sürekli bilgi sahibi olmak istemesi ve doğu ülkelerini Sovyet yönetiminden ürkütmemek adına bir önlem olarak iletilmiştir. Ancak bakıldığında Türkistan'ın durumu hakkında merkezin devamlı rapor talep etmesine gerek kalmadan Safarov-Tomsy çekişmesi ve yerlileştirme sorunsalı üzerinden onlarca rapor-şikâyet merkeze iletilmiştir. Hatta Türkistan açısından Türkbüro özelinde yönetime müdahale edilmesi merkezden değil çoğunlukla yerelden gelen raporların oluşturduğu gerginlikten kaynaklanmıştır.

Ioffe'nin hazırlamış olduğu raporda görülüyor ki o da hem Safarov cephesini hem de Tomsy cephesini Türkistan'da oldukça işlevsiz olarak nitelemiştir. Bu bakımdan Ioffe, toprak kullanım reformunun alınan tüm kararlara rağmen uygulanamamasını bu işlevsizliğe örnek gösterirken idari yerlileştirme sürecinde Safarov'un yaptığı atamaların Türkistan'da yalnızca Rus ve Rus olmayan unsurlar arasındaki etnik çatışmayı körüklediğini Riskulov'un ön plana çıkarılarak Kırgız-Kazak 'etnik entelijansiyası' arasındaki şovenizmi de ateşlediğini Lenin'e detaylı bir 'sorun' olarak iletilmiştir (558/1/2162/I.4). Yine 1921 sonunda Sokolnikov'un da Lenin'e doğrudan 'gizli' olarak yazdığını belirttiği mektupta Türkistan'daki parti inşasının kavga, çıkmaz ve intikam duygusundan arındırılmış bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğine (Collected Works, c. 45, s. 417) dair uyarılar bulunmaktadır. Tüm bu uyarıları görmezden gelemeyen Lenin'in Safarov'u yılın sonuna gelindiğinde tamamen gözden çıkardığı anlaşılabilmektedir. Dolayısıyla kendisini izah için durmadan Lenin'e ulaşmaya çalıştığı görülen Safarov'a karşı Lenin, histerik davranışlarından vazgeçmesi ve görevine odaklanarak "14 yaşındaki bir kız çocuğu gibi" davranmayı bırakması gerektiğini sert bir dille telkin ettiği görülmektedir (c. 45, s. 418). Tüm desteğini kaybetmesi sonucunda Safarov'un kendisini izah için *Kolonialnaya Revolütsiya (Opit Turkenstan)* adlı eseri kaleme alması bu bakımdan daha anlamlı hale gelmektedir.

Lenin'in de desteğini çekmesi sonrasında yalnız kalan Safarov'a karşı yürütülen karşı propagandanın nihayete erdirilmesi için bir engel kalmamıştır. Safarov'un kendi sömürge devrimini Türkistan'da sert bir biçimde uygulaması, parti inşası ve idari yerlileştirme konularında Riskulov ile Türkbüro içerisindeki merkezi liderlerle daha az temas kurması, Rus unsurlara karşı sert tavır alması ve sonuç olarak suçlamaları

Tomsky-Peters cephesine kadar uzatması ile başlayan merkeze bitmek bilmeyen şikâyetler ve raporlarla gelişen süreç, hem Safarov'un hem de Tomsky'nin 'aşırılıklarına' son vermek adına 1921 bitmeden görevlerine son verilmesi ile tamamlanmıştır (Smith, 1999, p. 100). Politbüro'nun Türkbüro hakkında 31 Aralık 1921 ile yılın son gününde aldığı kararla Sokolnikov'un Türkistan'a gönderilmesi, Ioffe'nin ona yardımcı olarak belirlenmesi ve Yacob Peters'in de derhal geri çağırılması kararları alınarak Safarov dönemi 'aşırılıkları'na karşı bir dizi önlem geliştirilmeye çalışılmıştır (17/3/247/I. 7-8).

Türkistan'ın idari işleyişini baltayan liderlerin görevden alınmaları yetmemiş her iki cephenin içerisine dâhil olmuş olan liderlere karşı da bir soruşturma ve tutuklama dalgası da başlatılmıştır (Pianciola, 2008, p.131). Bu bakımdan Safarov-Tomsky cepheleşmesi her ne kadar merkezi liderliğe bağlı bir içsel güç mücadelesi gibi görünse de yerleştirme konusunda Safarov'un temasında olan Rıskulov ve milli aydınların da bu cepheye dâhil edilerek idareden uzaklaştırılması sürecini başlatması yerel ve bölgesel anlamda Türkistan'ın idarî geleceğinin yönü açısından belirleyici bir unsur olmuştur. Türkistan yönetiminde hizipleştiği öne sürülen iki grubun tasfiye edilmesi sonuç olarak Türkbüro'nun da sonunu getirmiş ve yerine 1920-22 yılları arasında gerçekleştirilen yerleştirmenin izlerini silmek adına 'Orta Asya Bürosu' teşkil edilmiştir (Keller, 2003, p.287). Bu durum Bolşeviklerin İç Savaşı'n sonuna gelindiğinde taraftar toplamak adına 'özgürlükçü' bir siyasî manevra olarak kullandığı milliyetler meselesi yorumunu, çok daha sert bir merkezîyetçi idareye evrilebilmelerine kapı aralayan hadiseler sarmalını da açığa çıkarmaktadır.

Rıskulov Etrafında 'Millî Unsurların' Sorunsala Bakışı

Safarov'un sömürge devrimi ile Türkistan'da tasarladığı yerleştirme sürecinin icrası her ne kadar merkez yönetiminde Stalin kanadı ve Tomsky ile yaşanan ihtilaflar ile ortaya bir sorunsal çıkarmışsa da 1920 ve 1921 yılları milli aydınların bölgesel kazanımları açısından verimli geçen yıllar olarak öne çıkmaktadır. Ancak Stalin özelinde milliyetler meselesinin bir tezahürü olarak kullanılan yerleştirme ile yükseltelen 'yerli unsurlar' parti içerisine "*rastgele insanların doluşturulması* (558/1/5633/I.8-11)" olarak algılanmıştır. Türk dünyası açısından bakıldığında merkez yönetimi içerisinde Galiyev'in mücadelesini sürdürdüğü 'ulusal' bakış açısı, Türkistan örneğinde ele alınan sorunsalın Kırım'da, Başkurdistan'da, Azerbaycan'da ve neredeyse tüm bölgelerde kendisini gösteren sürece önemli bir örnek teşkil etmiştir. Bu bakımdan 1922 yılı, kazanımların yanında yalnızca Türkistan'da Safarov irtisakı nedeniyle Rıskulov ve Türkistan milli aydınlarının tasfiye edildiği bir süreçten ziyade, her ne kadar Rıskulov Türkistan'daki durumun Galiyev'in kanadından tamamen farklı olduğunu söylese de (Smith, 1999, p. 232-233), Galiyev'in milliyetçilikle suçlanıp partiden uzaklaştırıldığı, Neriman Nerimanov'un Bakü'den merkeze çekildiği örneklerde olduğu gibi ulusal komünizmin de tasfiyesiyle sonuçlanan dönemi ifade etmektedir. Bu bakımdan Rıskulov ve ekibi 1920-22 yılları arasında Safarov'un bölgeye gönderilmesi ve sömürge devrimi ilkesini uygulamasını kendi ulusal çıkarları açısından bir aparata dönüştürmelerine ve bu mevcut potansiyeli Türkistan adına bir kinetiğe çevirme fırsatından sonuna kadar faydalanmaya çalışmalarını sağlamıştır.

Turkkom'a sonradan eklenen ve 'yerli' liderlik açısından öne çıkan Riskulov, Turyakulov, Rahimbayev, Khocanov ve Atabayev gibi isimler (122/1/15/I.57) başta olmak üzere milli aydınlar, komisyon sonrasında Türkbüro'da Safarov ile gerçekleştirdikleri ittifak ile Türkistan'ın ulusal çıkarları için faydalı bir takım kazanımlar da elde edebilmişlerdir. Her ne kadar Türkbüro'nun ilk yılında Castagne'a göre posta idaresinde yerel dilin kullanılması, resmi tatilin Pazar günü yerine Cuma olması Türkistan'ın karmaşık ve özgün özelliklerini temsil etse de (1922, p. 28-74) bunların gerçekleşebilmiş olması milli aydınların verdikleri mücadele sonucunda elde edilmiş kazanımlardır.

Türkistan'a biçilen yeni misyon açısından faaliyet gösteren Turkkom ve Türkbüro'nun idarede bulunduğu iki yıllık kısa süre farklı uygulamaların ve denemelerin gerçekleştirildiği bir süreç olarak kendisini göstermektedir. Bu bakımdan Türkbüro'nun henüz teşkil edildiği 1920 yılı içerisinde dahi, Kuibyşev'in raporunda görebildiğimiz üzere, yönetim neredeyse üç farklı aşamadan geçmiştir. Bu aşamalardan ilki doğrudan merkezden yönetim ile Türkistan'daki idareden yerel-bölgesel örgütlerin tamamen dışlanmasıdır ki bu durum Kuibyşev'in de ifade ettiği gibi dışlanan milli aydınlarca bir Türkistan devleti kurma fikrinin ortaya çıkışını tetiklemiştir (122/1/10/I.79). İkinci aşamada bu devlet kurma fikrinin reddedilmesi ve Rudzutak'ın Türkistan'a gönderilerek Türkistan iç işlerine doğrudan müdahale sürecinin başlatılması ve son aşama da ise Türkistan Komünist Partisi'nde Riskulov ve 'milliyetçi' grubunun yarattığı egemen durumun yıkılmaya çalışılmasıdır (I.79ob). Bu bakımdan Safarov ve Riskulov'un birlikte tasfiye edilmesi merkez yönetimi tarafından kendi içerisinde tutarlı görünmektedir. Dolayısıyla Kuibyşev'in ifade ettiği başlangıçtaki üç aşamanın henüz başında sorunsalın merkezindeki Riskulov'un doğrudan itirazda bulunduğu bilinmektedir. Safarov'un Komintern II.Kongresi'nin 'merkezden liderlik' ilkesini reddetmesi gibi Riskulov da merkezden gönderilen liderler tarafından Türkistan'ın idare edilmesini Türkbüro aracılığıyla dış sömürünün devamı olarak nitelemiş ve kınamıştır (122/1/15/I.57). Riskulov'a göre Türkistan'da parti kademelerine Ruslar'ın atanması bölgede Çarlık döneminin sömürge politikalarının sürdürülmesi ile eşdeğerken, merkezin çok önem verdiği doğu devrimin de en büyük engelidir (I.58). Bunun yanında Riskulov, Türkistan özerkliğinin merkez tarafından kabul edilmesine rağmen söz konusu milliyetler meselesi olduğunda bu özerkliğin görmezden geldiğini, merkezden gönderilen liderlerle özerk yapının silinmeye çalışıldığını yüksek sesle dile getirebilmiştir (17/84/88/I.80). Böyle bakıldığında Riskulov ve grubunun hem merkezden liderlik ilkesine karşı çıkışı hem de Türkistan'da parti inşasına Rus unsurlar yerine yerlileştirmeyi savunan, hatta aşırılıkla savunan, Safarov ile birlikte hareket etmesi, Safarov'un da sömürge devrimi ile bir parti inşası çabasında Riskulov üzerinden bir meşruiyet elde etme yönelimi mutual bir birlikteliği doğuran ana nedenler olarak düşünülebilir.

Safarov'un tasfiyesi sonrasında her ne kadar onunla ilişkilendirilen Riskulov seksiyonları da benzer suçlamalara maruz kalsa da Riskulov'un doğrudan Safarov ile birlikte yürüttüğü bir süreçten bahsetmek çok mümkün değildir. Bu bakımdan arada kurulan ilişki bir ortaklıktan çok birbirlerine sağladıkları alanlar üzerinden belirli

programlar yürütmek olarak görülmelidir. Hatta bakıldığında kendisine karşı yapılan suçlamalara cevabında Rıskulov'un Türkistan'ı bir bütün halinde 'yerlileştirmesi' gerekirken Safarov'un bölge insanını iyi anlamayarak yalnızca Kırgız-Kazak ve 'Alaşçılar'ı Türkistan liderliğine dâhil ettiğini de belirttiği görülmektedir (17/85/77/I.208). Bu bakımdan Safarov'un 'aşırılıkları'nın Türkistan'da 'sınıfsal' mücadeleyi etnik şovenizme sürüklediği ve yalnızca Orenburg ve Semireçensk etrafında şekillendiğine dair görüşüne Rıskulov da katılmaktadır.

1920-1922 yıllarında Türkistan'da gerçekleştirilen yerlileştirme ve Safarov 'hizbi' yaftalarıyla Rıskulov'un maruz kaldığı suçlamalardan belki de en önemlisi Müslüman Büro / Musburo üzerinden gerçekleştirilmiştir. Yerli komünistlerin organize edilmesi, ideolojik olarak komünist propagandanın yayılması ve yerli ekiplerin kurulmasında Musburo üzerinden dini terminolojinin kullanılması ve bu organa eklenendirilen grupların kimliği dolayısıyla Rıskulov yoğun biçimde eleştirilmiştir. Kendisinin bu hususta Merkez Komitesi tarafından azara, haksızlığa maruz kaldığını belirten Rıskulov, Türkistan'ın ve zamanın özgün yapısı içerisinde komünist propagandanın yayılması için bu faaliyetlerde bulunduğunu, Türkistan nüfusunun en yoksul kesimlerinin sınıfsal bilinçlenmesi adına temel görevlerini icra etmeye çalıştığını belirtirken, devrimin ilk yıllarında geleneksel olarak 'müslüman komünistler' ismini kullandığını ancak bunun yanlış olduğunu kabul ettiği bir mektubu Stalin'e yolladığı görülebilmektedir (17/33/137/I.17-18). Rıskulov'un mektubu kendisine yönelik suçlamalara bir açıklama niteliği taşıırken Merkez Komite'nin sorunsalı bir takım terminolojik takıntılarla ne denli sığlaştırdığı ve suçlamalarla sorunsalın çözümünden çok üzerinden geçilmesini istediği muhtemeldir.

Bolşeviklerin Kerensky'nin Geçici Hükümeti'ni imparatorluk sonrasında 'burjuva hükümeti' olarak görmesi ve sonrasında bu burjuva hükümetini proleter devrimi ile yıkararak Marksist tarihsel kronolojiyi gerçekleştirmesi gibi doğu toplumları açısından yerleşme de benzer bir vasıta olarak düşünülmüştür. Rıskulov'a göre idari yerlileştirme sürecinde 'milli seksiyonlar'ın teşkil edilmesi Türkistan'da devrimi mümkün kılacak yegâne unsurlardandır. Merkezden liderliği ifade eden gelişmiş Avrupa proletaryasının enstrumanlarından/bilgisinden yoksun olan doğu halklarının ezilen milletleri, milli seksiyonlar sayesinde milli devrimleri ve milli özerklik süreçlerini gerçekleştirecek ve sosyalist devrim saflarına sağlıklı bir şekilde ancak bu halde geçebilecektir (Uyanan Türkistan, 2021, s.99). Dolayısıyla Rıskulov'un yerlileştirme sürecinde ön gördüğü kadrolaşma Safarov'un 'intikam' perspektifini yansıtmaktan ziyade merkezin talep ettiği doğu devrimleri silsilesine daha uygun bir yöntemi ifade etmektedir. Ancak bu yöntem Rıskulov'un düşünde doğru olsa da Lenin'in ve Stalin'in parti merkezileşmesi ve parti diktasına pek uymayan ve 'rastgele insanların', parti merkezi tarafından kontrol edilemeyen, parti kademelerinde kadrolaşması olarak algılanmıştır.

Ekim 1917 Devrimi sonrasındaki Türkistan'ın üç ana aşamadan geçtiğini söylemek mümkündür. Bunlardan ilki 1917-1919 sonuna kadar uzanan Orenburg Tıkacı hadisesi, Başkırt ve Alaş Otonomileri ve Taşkent Sovyeti'nin faaliyetleri, ikincisi 1919-1922 arası Turkkom ve Türkbüro'nun varlığı ve 1922 sonrasında Orta Asya Bürosu'nun teşkil

edilmesidir. Birinci aşamanın yarattığı atmosfer ile Togan'ın, Çokay'ın, Baytursunov ve Bökeyhan'ın yürüttüğü 'milliyetçi' seksiyonlar ve merkezin imajına zarar veren Taşkent Sovyeti Turkkom ile tasfiye edilirken, Turkkom ve Türkbüro etrafında Safarov'un yarattığı yerlileştirme sorunsalı Rıskulov ve Türkistan'da onun etrafında şekillenmekte olan ulusal komünizm faaliyetlerini ortadan kaldırmak için Merkez Komitesi tarafından ustalıklı politik bir manevra olarak kullanılmıştır. Türkbüro'nun tasfiyesi sonrası 1922 ortasında Türkistan yönetimi için 'biçilmiş kaftan' olarak Stalin'in Lenin'e sunduğu Orkonikidze'ye yolladığı telgraf bu konuda oldukça açık doneler sunmaktadır. Türkistanlılar'ın Ukrayna başta olmak üzere tüm cumhuriyetlerden daha fazla hak talep ettiğini belirten Stalin, Türkistan komünistlerini daha fazla şımartmaya gerek olmadığını aktarmış, Orta Asya Bürosu'nun artık Orkonikidze ve Eliava'nın etrafında şekilleneceğini çünkü Atabayev ve Turyakulov'un kapris ve taleplerinden bıktıklarını açıkça dile getirmiştir (558/11/29/I.50-51). Bu durum tüm tasfiyeler gerçekleştiğinde Türkistan'ın doğrudan Stalin perspektifi ile sovyetleştirileceğine dair genel kanıyı doğrular niteliktedir.

Yerlileştirme ve merkezden liderlik sorunsalına ilişkin belki de en net eleştiri 1920 Haziran'ında Rıskulov, Hocayev, Togan ve Baytursunov imzalı "*Lenin'in Milliyetler ve Sömürgeler Meselelerine İlişkin Tezlerine İlaveler*"dir (Uyanan Türkistan, s. 166-172). 'Sömürge Devrimleri' ile ilgili Hindistan örneği üzerinde duran metin, Türkistan'ın 'model' bir idare olacağına yönelik ifadeler üzerinden Lenin'e atıfla Hindistan'daki devrim için Hindistan'ın yerli işçilerine değil İngiliz işçilerine başvurmasını ağır biçimde eleştirirken 'metropol proletaryası ile sömürge proletaryası' arasındaki "muhtemel" çatışmaların tetiklendiğini vurgulamıştır (s. 170). Bu nedenle Hindistan örneğinde merkez liderliği olarak İngiliz proletaryası'nı gören Bolşeviklerin Türkistan idaresi için Avrupa Rusyası'nın 'parti diktası'nı önereceğini düşünen milli aydınların, başta Togan ve Çokay olmak üzere, mücadelelerini muhacerete taşımaları daha anlaşılabilir olabilmektedir. Bununla birlikte henüz 26 yaşında olan Rıskulov'un merkez-yerel proleter çatışmasını öngörmesine rağmen Safarov'un sömürge devriminin etrafında oluşturduğu alanı vakumlayarak komünist parti kademelerinde milli kadrolar oluşturma çabası milli aydınların bağımsızlık mücadelesi adına ulusal komünizm beklentilerinin de tasfiyesine bir bahane zemini hazırlamıştır.

Sonuç

Türkistan'da Orenburg Tıkacı ile ortaya çıkan sosyal ve idarî durum, Bolşeviklerin İç Savaşı'nın galibi olması ile ortadan kaldırılmak istenmiş ve bir dizi yeni misyonla Türkistan'ın sovyetleştirilmesi işine girilmiştir. Merkez Komitesi bu iş dolayısıyla Türk Komisyonu ve Türkbüro aracılığıyla Komintern kararlarını esas alarak 'merkezden liderliğe' dayalı yaklaşık yüz kadar Avrupalı Bolşevik lideri Türkistan'a yollamıştır. Safarov'un da içerisinde bulunduğu merkezî liderlik daha önce Komünist Parti teşkilatlanmasının yoğun olmadığı Türkistan'da idarî yerlileştirme çerçevesinde doğu toplumlarına model teşkil edeceğini düşündükleri bir yapı inşaa etmeyi hedeflemiş ve bu sayede doğu halkları ve sömürgelerinde bir devrimler silsilesi oluşturabileceklerini planlamıştır. Safarov'a biçilen görevle Türkistan'ın idari olarak yerlileştirilmesi Merkez Komite açısından bölgenin sovyetleştirilmesi sürecinde ihtiyaç

olan gerekli insan gücünü sağlarken, oluşacak siyasi ve ekonomik istikrar kendi rejimlerinin merkezde oturtulabilmesi için gereken yakıtı da sağlayacaktır.

Merkez Komitesi'nin beklentileri ve Safarov'un Türkistan'da üçüncü bir devrime ihtiyaç olduğunu öne sürerek sömürge devrimi ilkesini uygulamaya çalışması bölgede merkezin yeni misyonunu temsil eden Türkbüro içerisinde anlaşmazlıklara neden olmuştur. Safarov'un Toprak ve Su Reformu sırasında özellikle kolonizatör unsurları sert biçimde cezalandırması ve 1916 İsyanı ile bölgeyi terk eden Kırgız-Kazaklar'ı geri getirme çabası Türkbüro işleyişinin ilk çatışmasını doğurmuştur. Aynı şekilde parti inşası sırasında 'sömürge artığı' olarak nitelediği özellikle demiryolu işçileri ve eski Çarlık yetkililerini parti kademelerinden sert cezalandırmalarla uzaklaştıran Safarov, buralara Kırgız-Kazakları yerleştirmesiyle idari yerlileştirme sorunsalının temelini atmıştır. Türkbüro içerisinde görevli merkezi liderlik ile istişare ve ortak çalışma duygusundan yoksun faaliyetler içerisine giren Safarov'un parti inşası ve cezalandırmaları Stalin'in atamaları olan Tomsy-Peters cephesine yöneltmesi sert bir hizipleşmeyi tetiklemiştir. Dolayısıyla bu durum Türkistan'da Türkbüro idaresini Safarov ve onun yerli unsurlardan oluşturduğu 'hizip' ile Stalin'in bölgedeki gözü kulağı olan Tomsy-Peters cephesinin güç mücadelesini yürüttüğü işlevsiz bir yapıya dönüştürmüştür.

Türkbüro'nun merkezi liderlik içerisinde bir güç mücadelesine girmesi her ne kadar içsel bir çekişme gibi görünse de sonuçları bakımından Türkistan'ın milli aydınları için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Safarov'un yerlileştirme politikalarının Türkistan'da etnik milliyetçiliği tetiklediği ve etnik şovenizmi ortaya çıkardığının Tomsy ve Peters tarafından merkeze iletilmesi, Merkez Komite tarafından Türkbüro'nun tamamen tasfiye edilerek yerine Orta Asya Bürosu'nun teşkil edilmesine yol açmıştır. Tıpkı Türkbüro'nun kendisinden önceki Bolşevik imajına zarar veren Taşkent Sovyeti liderlerini tasfiye etmesi gibi Orta Asya Bürosu da hem Tomsy-Peters cephesine hem de Safarov'un ekibi olduğu ileri sürülen milli seksiyonlar üzerine soruşturmalar ve tutuklamalar gerçekleştirmiştir. Özellikle Safarov üzerinden gerçekleştirilen tasfiyeler milli seksiyonlar kurma çabasında olan Riskulov ve onun parti kademesindeki bağlantılarının 'yerlileştirme' sürecinin ürünü olarak yaftalanmasına ve Safarov ile irtisaklandırılarak saf dışı bırakılmalarına sebebiyet vermiştir. Bu tasfiye süreci 1917-1920 yılları arası otonomiler üzerinden milli bağımsızlıklarına ulaşma mücadelesi veren aydınların bölgeden uzaklaştırılması sonrasında 1920-1922 sürecinde Türkbüro ve Komünist Parti içerisinde 'ulusal komünizm'i baz alarak milli idari yapılar kurulması çabası veren aydınların da saf dışı bırakmıştır. Dolayısıyla Safarov'un yol açtığı yerlileştirme sorunsalı 1922 yılı itibarıyla Türk dünyasının merkeze daha yakın bölgelerinde Galiyevizm suçlamaları ile ulusal komünizm sürecinin tamamen tasfiyeye uğradığı bir dönemde, bu tasfiyenin Türkistan örneğinde Merkez Komite için kolayca uygulamaya koyulmasını sağlayan bir bahane sunmuştur.

Yerlileştirme sorunsalının ortaya çıkış biçimi ve Türkbüro içerisinde etnik şovenizm tartışmalarının merkeze ulaşması, ki Riskulov da bu tartışmada Safarov'u haksız bulmaktadır, Türkistan'ın idari açıdan bir bütün olarak değerlendirilmesi

sürecini de tehlikeye atmıştır. Parti inşası sürecinde Safarov'un yalnızca Kırgız-Kazaklar üzerinden bir atama-yükseltme faaliyeti içerisine girmesi yalnızca Peters-Tomsky cephesi üzerinden merkeze iletilen eleştirilerle sınırlı kalmamış, Kırgız-Kazaklar'ın kendi içerisinde ya da Türkmen-Özbek çatışmasını derinleştirilerek idari çıkmazların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda Lenin ve Stalin'in bir bütün olarak sovyetleştirilemeyeceğini düşündükleri Türkistan 1922'de idari olarak, Harezm ve Buhara ayrı tutularak, önce kuzey ve güney olarak ikiye bölünmüş, 1924 yılından itibaren ise Türkmen, Özbek, Kırgız, Karakalpak sovyet cumhuriyetleri tesis edilmiştir. Etnik temelde Komünist Parti Merkez Komitesi tarafından tesis edilen bu idari yapılanma bütüncül olarak parti kademelerinde yerleştirme sorununu ve şovenizmi kendileri adına ortadan kaldırırken, Türkistan'ı parçalar halinde daha kontrol edilebilir bir hale sokmuş ve sovyetleştirme sürecini sert biçimde ivmelendirmiştir.

Extended Abstract

The disconnection of Turkestan and European Russia due to the Orenburg Cork in the Russian Civil War resulted in the takeover of the administration by the Tashkent Soviet, which was formed by minority groups such as railway workers, together with the remnants of the old tsarism in the region. During this period, the Tashkent Soviet, which did not even care about the administrative theses of the centre, carried out large-scale confiscations and massacres against the Turks together with the Russian elements in the region. After the abolition of the Orenburg Cork, the central administration exported many 'qualified proletarians' from the centre, especially Safarov, through the 'Turk Bureau' in order to repair the damage caused by the Tashkent Soviet during the Civil War on their behalf and to start building a soviet in the region where there was no party organisation before. Safarov, who claimed to know Turkestan very well and put forward the principle of "Colonial Revolution" for 'eastern societies', put into practice the policy of indigenisation and sovietisation of Turkestan. Soviet construction aimed to make the region the centre of an eastern revolutionary goal, not only in terms of its incorporation into soviet administration, but also as a model for eastern societies in terms of Lenin's and Trotsky's principle of Permanent Revolution.

Safarov, who moved to Turkestan through Turkkom with broad powers such as indigenization, party building, administration of penal institutions, gendarmerie (public order) and liquidation of elements preventing sovietisation, quickly embarked on his task with the 'Principle of Colonial Revolution', which expresses the adaptation of Lenin and Trotsky's 'Principle of Permanent Revolution' to eastern societies. Safarov, who tried to establish cooperation with Turar Riskulov and many other Turk intellectuals, who were referred to as local bourgeois intellectuals and who were claimed by the communists to represent the nationalist wing in Turkestan, tried to punish the coloniser settlers, especially the administrators of the Tashkent Soviet, quite harshly during the Orenburg Cork, concentrated on the arrangements to return the property confiscated by force to Kazakh-Kyrgyz families during the land-water reform, and tried to make Turkish elements participants in the administrative structure of Turkestan. Although it does not seem possible to say that Safarov's efforts were

successful, the primacy he used in this direction caused intense criticism, especially by other European proletarian leaders within Turkkom, and led to debates involving Lenin and Stalin. When the complaints of the coloniser settlers whom Safarov subjected to punishment and the failure to suppress the Basmachi/Korbashi rebellion in Turkestan were added to these debates, the administration in Turkestan became almost dysfunctional. Therefore, Safarov's 'Colonial Revolution' in Turkestan was seen by the central leadership and the coloniser settlers as a revenge for the Orenburg Cork era, while the failure of the promises to be concluded as a result of these bureaucratic deadlocks led to intense criticism from national intellectuals, especially Turar Riskulov and Mustafa Çokay. This impasse arising from the unique structure and history of Turkestan naturally led to the inability of the national intellectuals and the people to participate in the administration within the scope of indigenization policies, leading to the problematic of administrative indigenization (korenizatsiia) in the region.

The problematic caused by the conflict between the Peters-Tomsky front and Safarov within Turkburo was ended with the dissolution of Turkburo in 1922 and the establishment of the Central Asia Bureau in its place. In this respect, just as Turkburo had liquidated the leaders of the Tashkent Soviet who had damaged the Bolshevik image before it, the Central Asian Bureau carried out investigations and arrests against both the Tomsky-Peters front and the sections alleged to be Safarov's ring. In particular, the purges carried out through Safarov led to the labelling of Ryskulov and his connections at the party level, who were trying to establish national sections, as the product of the 'indigenisation' process, and to their elimination by allying them with Safarov. This purge process led to the removal of intellectuals who struggled to achieve national independence through autonomies between 1917 and 1920, and the elimination of intellectuals who endeavoured to establish national administrative structures based on 'national communism' within Turkburo and the Communist Party in the 1920-1922 period. Therefore, the problematic of indigenization caused by Safarov provided an excuse for the Central Committee to easily put this liquidation into practice in the case of Turkestan at a time when the process of national communism was completely liquidated with accusations of Galiyevism in the regions of the Turkic World closer to the centre by 1922.

The way in which the indigenization problematic emerged and the ethnic chauvinism debates within Turkburo reached the centre, which Ryskulov finds Safarov unfair in this debate, jeopardised the process of evaluating Turkestan as an administrative whole. In the process of party building, Safarov's appointment-promotion activities through Kyrgyz-Kazaks were not only limited to the criticisms conveyed to the centre through the Peters-Tomsky front, but also led to administrative deadlocks within the Kyrgyz-Kazaks themselves or by deepening the Turkmen-Uzbek conflict. In this context, Turkestan, which Lenin and Stalin thought could not be sovietised as a whole, was divided administratively in 1922, first into north and south, keeping Khwarezm and Bukhara separate, and then Turkmen, Uzbek, Kyrgyz, Karakalpak soviet republics were established in 1924. This administrative structure, which was established by the Central Committee of the Communist Party on an ethnic

basis, eliminated the problem of indigenization and chauvinism in the party ranks on their behalf, while making Turkestan more controllable in pieces and accelerating the sovietisation process. In this framework, the study focuses on the causes and consequences of the administrative indigenization of Turkestan (1920-1922), apart from trying to present the evidence for the existence of the problematic by focusing on Safarov's principles. The archival documents selected within the scope of the study, while conveying the dysfunctionalisation of Turkburo in Turkestan, also reflected the struggle for 'leadership' in the party centre and revealed the disagreements of the Bolshevik leadership on 'Sovietisation' and the 'National Question'. The documents and reports used on the subject were compared with the narratives of the witnesses and interlocutors of the period, and thus the consequences of the problematic could be discussed in more depth. In this respect, the study is thought to contribute to the understanding of the reasons for the failure to indigenise the administration and to explain the example of Turkestan in 1922, when national communism was liquidated, while revealing the relations between the groups that became the focus of political power during the sovietisation of Turkestan.

Kaynakça

- GARF, f.5546, op.55, d.1407, I.33-34;
- RGANI, f.6, op.13, d.33, I.19;
- RGASPI, f.554, op.4, d.12, I.49-50; d.26, I.105-108ob; d.19, I.22-22ob; f.61, op.1, d.10, I.8-8ob; I.148; I.43-44; I.141-141ob; f.17, op.84, d.79, I.107-109; op.33, d.137, I.17-18; op.85, d.77, I.204-236; d.88, I.80-83ob; op.33, d.135, I.1-11; op.3, d.247, I.7-8; f.558, op.1, d.2162, I.1-16; d.5636, I.7; I.29-29ob; d.5190, I.1-2; d.5633, I.8-11; f.558, op.11, d.29, I.50-51; f.61, op.1, d.10, I.148; f.122, op.1, d.15, I.57-60; d.10, I.79-80.
- Abdiraşidov, Z. (2022). İsmail Gaspıralı ve XX. yüzyılın başlarında Türkistan. (H. Kerimoğlu, çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Andican, A. A. (2020). *Cedidizmden bağımsızlığa hariçte Türkistan mücadelesi*. İstanbul: Ötüken.
- Bennigsen A. A.&Wimbush S. E. (1979). *Muslim national communism in the Soviet Union: a revolutionary strategy for the colonial world*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Carr, E. H. (2017). *Bolşevik devrimi 1917-1923*. C. I. (O. Suda, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Castagne, J. (1922). Le Turkestan depuis la revolution Russe. *Revue du Monde Musulman*, L, 28-74.
- D'encausse, H. C. (1988). *Islam and the Russian empire reform and revolution in Central Asia*. (Q. Hoare, çev.). I. B. Tauris & Co Ltd.
- Fedtke, G. (2019). *Roter Orient: Muslimkommunisten und Bolschewiki in Turkestan (1917-1924)*, Böhlau Köln, 2019.
- Genis, V. L., (1998). *Deportatsiya Russkih iz Turkestana v 1921 Godu (Delo Safarova)*. Voprası İstorii, 1, 44-58.
- Hasanov, K., (1969) *V.İ. Lenin i Turkbüro TSK RKP(b)*, Taşkent.
- Hayit, B. (1978). *Türk Dünyası'nda Rus emperyalizmi ve Türk Dünyası*. İstanbul: Sabah Kültür Yayınları.
- Hayit, B. (1995). *Türkistan Devletleri'nin Milli Mücadele tarihi*. Ankara: TTK.
- Hayit, B. (2000). *Eski Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve islamın bazı meseleleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Keller S. (2003). The Central Asian brueau, an essential tool in governing Soviet Turkestan. *Central Asia Survey*, 22(2/3), 281-297.
- Khalid, A. (1996). Tashkent 1917: Muslim politics in revolutionary Turkestan. *Slavic Review*, 55(2), 270-296.
- Khalid, A. (2015). *Making Uzbekistan: Nation, empire, and revolution in the early USSR*, Cornell University Press.
- Littlefield, S. (2009). Citizenship, identity and foreign policy. *Europe-Asia Studies*, 61(8), 1461-1482.
- Martin T. (2001). *The affirmative action empire: Nations and nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*, Cornell University Press.

- Muratuly, A. A.&Hazretaly, T. (2014). S. Khojanov and the phenomenon of National Communism in Central Asia and Kazakhstan in the 20-Ies. XX Century. *Asian Social Science*; 10(2), 93-101.
- Naida S. F., Nepomnin V. Ia. (1964). Ocherki İstorii Kommunističeskoy Parti Turkestana- III, Kommunističeskaya Partiya Turkestana v Period İnostrannoy İnterventsii i Grazhdanskoy, Taşkent.
- Penati, B. (2019). Continuities and Novelities in Early Soviet Law-Making about Central Asian Water. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 62(4), 674-730.
- Pianciola, N. (2008). Décoloniser l'Asie centrale? Bolcheviks et colons au Semirech'e (1920-1922). *Cahiers du Monde Russe*, 49(1), 101-144.
- Rasulov, A. (2017). Türkistan ve İdil-Ural Halkları Arasındaki İlişkiler (1917-1924). (A. Ünal, çev.). Ankara: TTK.
- Safarov, G. (1921a). L'Oreient et la revolution. *Bulletin Communiste*. 17, 286-292.
- Safarov, G. (1921b). L'Evolution de la question nationale. *Bulletin Communiste*. 4, 60-62.
- Safarov, G. (1921c). Kolonialnaya revolütsiya (Opit Turkestana). Gosudarstvennoy İzdatelstvo.
- Sahadeo, J. (2007). *Russian colonial society in Tashkent, 1865-1923*. Bloomington: Indiana University Press.
- Smith, J. (1999). *The Bolsheviks and the national question, 1917-23*. NY: St. Martin's Press.
- Teğın, E. (2022). Rus İç Savaşı'nda Bolşeviklerin Türkistan Siyaseti ve Orenburg Tıkacı Meselesi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 41(72), 323-362.
- Terry, M. (1998). The Russification of the RSFSR. *Cahiers du Monde Russe*. 39(1/2), 99-117.
- Togan, A. Z. (2012). *Hatıralar*. Ankara: TDV Yayınları.
- Togan, A. Z. V. (1981). *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*. C. I. İstanbul: Enderun.
- Ubiria, G.(2016) *Soviet Nation-Bulding in Central Asia: The making of the Kazakh and Uzbek Nations*. London&New York: Routledge;
- Uyanan Türkistan*. (2021). (A. Acaloğlu, çev. ve der.).İstanbul: Yedisu.
- V. I. Lenin collected works. (1970). (Y. Sdobnikov, Transl.). Vol. 45. Moscow: Progress Publishers.
- Yesmagambetov, K. (2015). *Mustafa Çokay: Türkistan bağımsızlığına adanmış bir ömür*. (V. S. Hekimoğlu, çev.). İstanbul: Ötüken.